

Repp 31
92 3

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

En järnåldersboplats
vid Högby gamla tomt

VITTERHETSAKADEMIENS BIBLIOTEK

18000

000020103

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

En järnåldersboplats vid Högby gamla tomt

SKÄLV 6717
RAÄ 186 OCH 99
BORGS SOCKEN
NORRKÖPINGS KOMMUN
ÖSTERGÖTLAND

KARIN LINDEBLAD

RIKSANTIKVARIÉÄMBETET
BYRÅN FÖR ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR
UV LINKÖPING 1995:22

VITTERHETSAKADEMIENS
BIBLIOTEK

En järnlägerplats
vid Höjby gamla torn

KÄLLOR
KVA IM OCH
PÅRER FÖR EN
NETKÖPINGS LÄRNING
KÄLLOR

Rapportserie

ISSN 1104-5744

UV Linköping 1995:22

Utgivning och distribution

Riksantikvarieämbetet

Byrån för arkeologiska undersökningar

UV Linköping

Järnvägsgatan 8, 582 22 Linköping

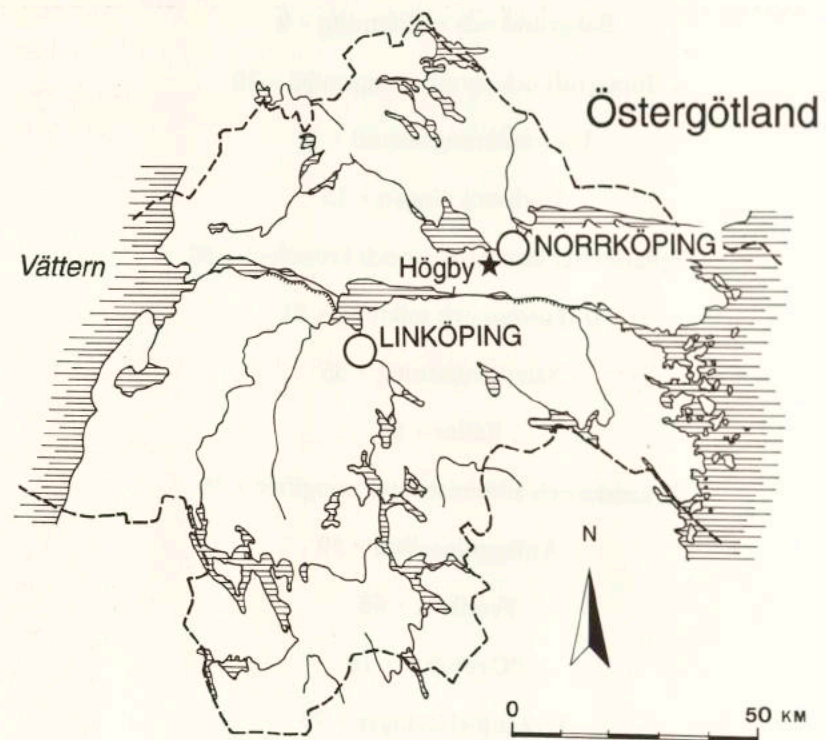
Telefon 013-24 47 00

Innehåll

Inledning	• 7
Bakgrund och målsättning	• 9
Topografi och fornlämningsmiljö	• 10
Undersökningsmetod	• 12
Undersökningen	• 13
Boplatsernas inre struktur och kronologi	• 30
Diskussion och tolkning	• 31
Sammanfattning	• 35
Källor	• 36
Tekniska och administrativa uppgifter	• 38
Anläggningslista	• 39
Fyndlista	• 69
¹⁴ C-resultat	• 78
Teckenförklaringar	• 79

Omslagsbild

Fri tolkning av äldre kartmaterial. Illustration Mari-Anne Grönwall

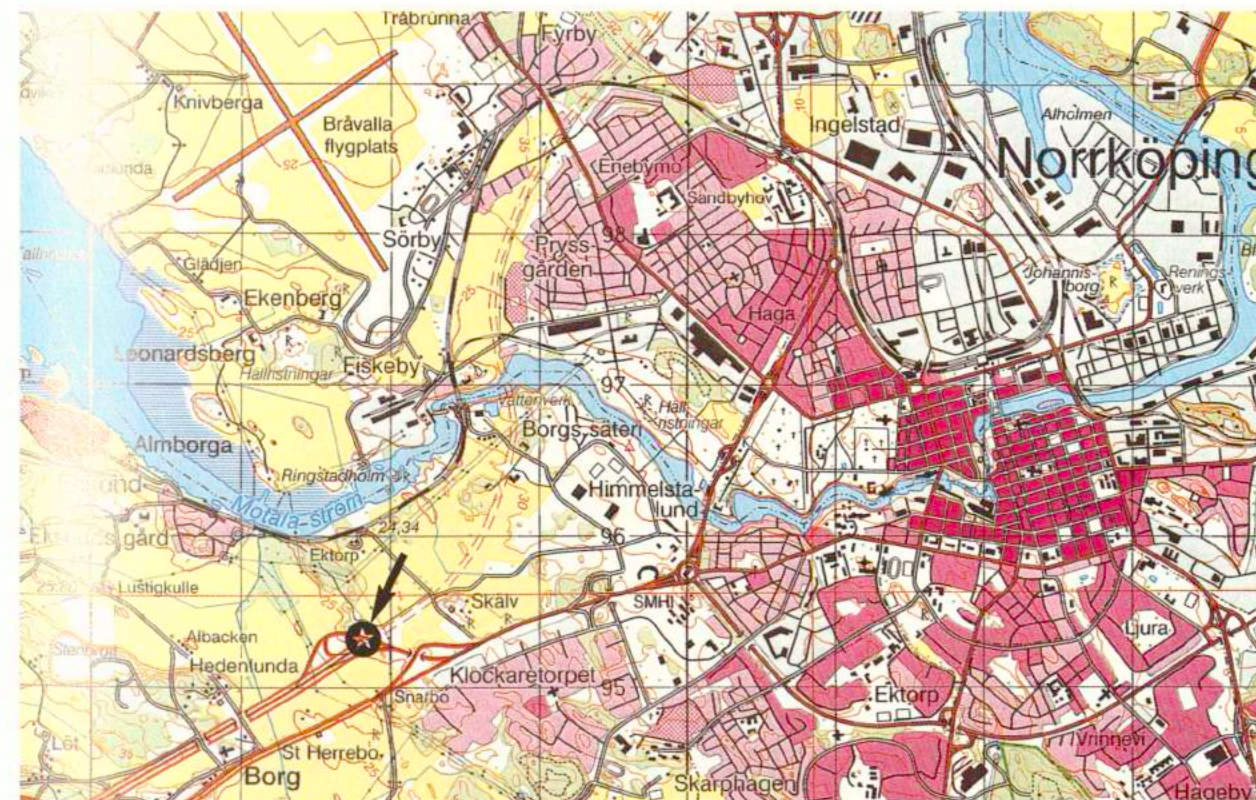

Inledning

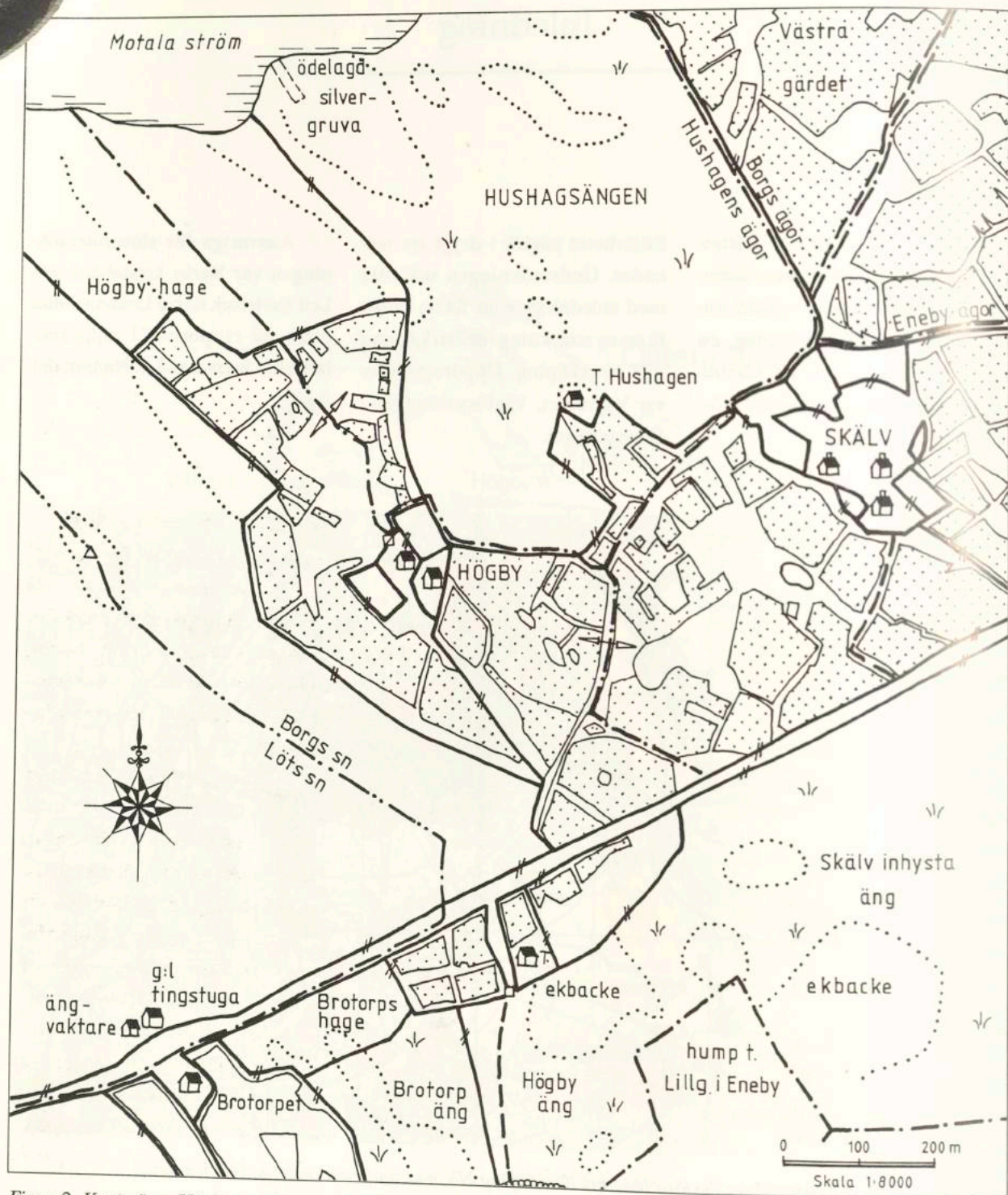
Under sensommaren och hösten 1989 utförde Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar, UV Linköping, en slutundersökning av en järnåldersboplats i anslutning till Högby gamla tomt.

Fältarbetet pågick i drygt tre månader. Undersökningen utfördes med anledning av att E4:an skulle få en ny sträckning mellan Lövstad och Norrköping. Uppdragsgivare var Vägverket, Vägförvaltningen i Östergötland.

Ansvariga för slutundersökningen var Karin Lindeblad och Leif Karlenby. Karin Lindeblad har utarbetat rapporten. I rapportarbetet har även Ann-Lili Nielsen deltagit.

Figur 1. Utdrag ur Topografiska kartans blad 8G Norrköping NV med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Figur 2. Karta över Högby gamla tomt från år 1700 efter Clas Tollin. Renritning Mari-Anne Grönwall.

Bakgrund och målsättning

Exploateringen berörde den södra tomten av Högby gamla tomt som övergavs i samband med laga skiftet på 1860-talet (se Figur 2). Byn nämns i skriftligt källmaterial första gången år 1398.

De husgrunder som syntes i markytan på bytomten var identiska med de som är markerade på laga skifteskartan från år 1863. I och i anslut-

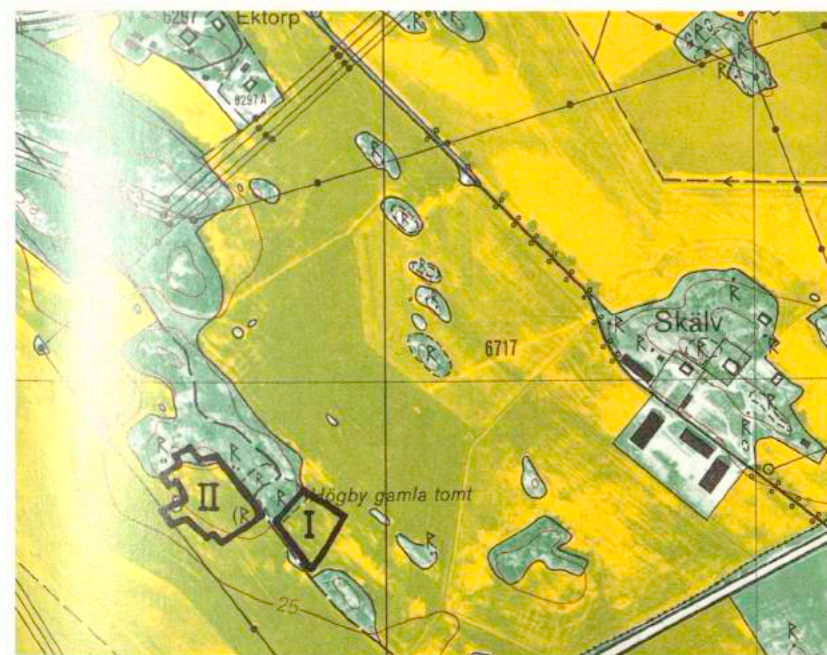
ning till dessa grävdes vid förundersökningen provschakt för hand. Fyndmaterialet var utslutande av yngre karaktär; porslin, buteljglas, yngre rödgods med vitleredekor och tegel. Dessa fyndgrupper förekom ned till den sterila marken. Några andra huslämningar eller anläggningar än de som syntes i markytan fanns ej.

Av dessa resultat drog vi slutsatsen att denna del av impedimentet tagits i bruk under sen tid, 1700-1800-tal och att den äldre byn legat längre norrut på samma impediment. Mot denna bakgrund beslutades att lämningarna inte skulle undersökas ytterligare (Göthberg H, m fl 1988).

I åkermarken kring impedimentet drogs vid förundersökningen ett antal schakt med maskin. I dessa fanns ett tämligen stort antal förhistoriska boplatzlämningar, härdar, stolphål, gropar m m. Syftet med slutundersökningen blev utifrån dessa resultat att:

- studera vilken typ av bebyggelse, ensamgårdar eller flera gårdar, som föregått den medeltida byn och när dessa etablerats och övergivits.

- I Östergötland finner vi ofta ett kontinuitetsbrott på järnåldersboplatserna. Detta brott i bebyggelsen sker i övergången mellan äldre och yngre järnålder. De yngre järnåldersboplatserna anses allmänt ligga vid det som under medeltiden blev den reglerade byn. Går detta bebyggelsemönster igen vid Högby gamla tomt?

Figur 3. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad Fiskeby 8G 9d (086 93) med undersökningsområdet markerat. Skala 1:10 000.

Topografi och fornlämningsmiljö

Borgs socken var ursprungligen en liten socken innan den i början av 1800-talet slogs samman med grannsocknen Löt. När jag i fortsättningen nämner Borgs socken avses den ursprungliga socknen.

Enligt äldre kartmaterial fanns det sex byar och enstaka hemman i Borg (se Figur 4). Dessa bestod till allra största delen av kronogårdar. Sockenkyrkan låg vid den största byn, Borg, där det under medeltiden fanns en kungsgård. Socken hade en gemensam allmänning, vilket enligt kulturgeografen Clas Tollin kan tyda på att hela Borgs socken ursprungligen varit en enhet (Tollin C, 1994).

Området är idag till största delen uppodlat och som öar i åkern ligger impediment. På dessa impediment finns de registrerade fornlämningarna. Huvudsakligen rör det sig om hällristningar men här finns också de historiskt kända bytomterna och några gravfält.

Fornlämningarna i området har förändrats väsentligt i samband med undersökningarna för den nya

E4:an. Ett stort antal nya boplatser och gravfält har upptäckts i åkermarken.

Vid Herrebro undersöktes ett område med specialicerat hantverk, bl a glaspärltillverkning, från vandel- och vikingatid. I närheten av Skälvs gård upptäcktes ett gravfält från yngsta bronsålder och äldre järnålder. Några hundra meter öster om Högby gamla tomt, vid en hällristningslokal undersöktes ett tidigare okänt gravfält från yngre järnålder och vid Borgs säteri en gård som fungerat som kungsgård under högmedeltid (se Figur 4). Några av dessa undersökningar återkommer jag till senare.

Högby gamla tomt (RAÄ 186) ligger på ett impediment omgivet av åkermark. Den högsta punkten på impedimentet är 35 m ö h. Den orörda markytan väster om bytomten betod av sand och grus. Söder om tomten var det lera.

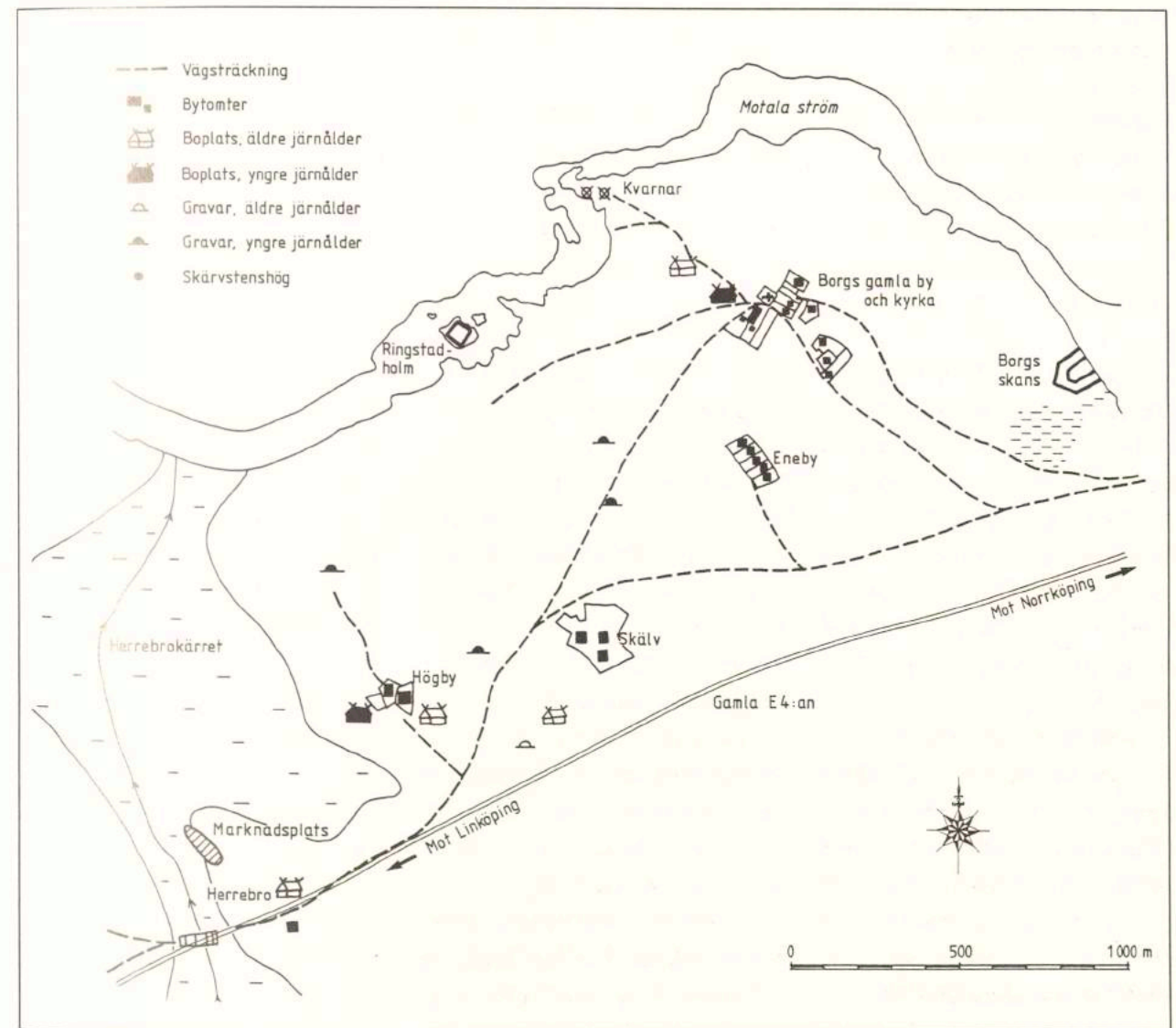
Väster om Högby finns det numera utdikade Herrebrokärret. En pollenanalys i kärret utfördes i samband med undersökningarna. Resultaten från denna visar att Herrebrokärret avskiljdes från havet un-

gefär 1500 f Kr och utvecklades till en grund sjö med nuvarande Norsån som enda förbindelse med Motala ström. På 500-talet e Kr bildades ett lövkärr i delar av Herrebrokärret (Olofsson A, 1991).

Byn omnämns första gången i skriftligt källmaterial år 1398 och år 1631 uppges Högby bestå av två kronohemman (Tollin C, 1994).

På samma impediment ligger, ca 400 meter norrut mot Strömmen, ett gravfält som består av sju runda stensättningar, RAÄ 71 (se Figur 2). Det är rimligt att tänka sig att det är dessa gravar som har gett upphov till namnet Högby.

På impedimentet finns också två skålgropsförekomster (RAÄ 94 och 95) samt en "osäker stensättning" (RAÄ 99). Stensättningen visade sig vid undersökningen vara ett mycket fragmentariskt sentida spisröse (se Figur 2).

Figur 4. Karta över samtliga byar i Borgs socken med undantag av Kätsätter som har legat några kilometer söderut. Kartan bygger på äldre kartmaterial från år 1649 och år 1700.

Undersökningsmetod

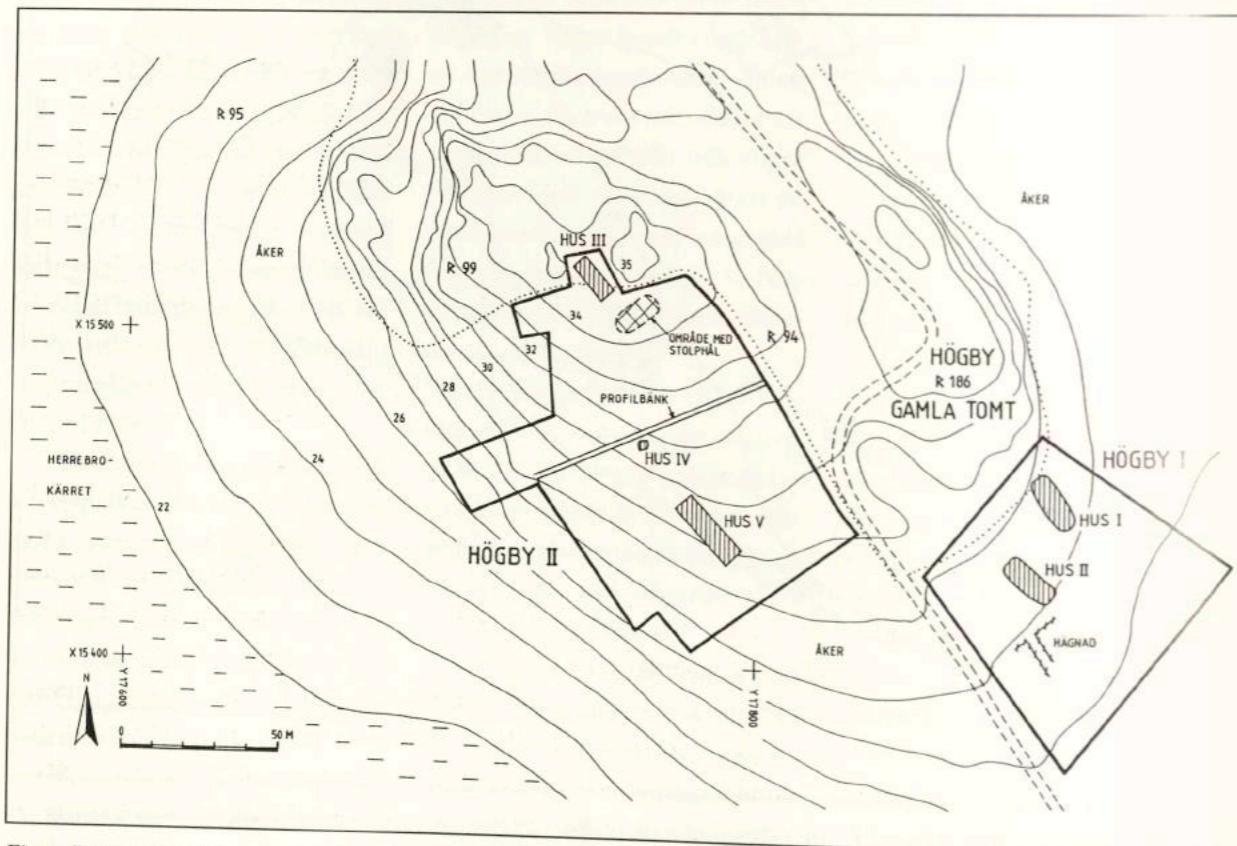
Utgrävningsområdet låg till allra största delen i plöjd åkermark.

Ploglagret banades av med maskin och de anläggningar som fanns i sanden och leran ritades i plan i skala 1:50. Halva anläggningarna grävdes ut och profilerna mättes in

i skala 1:20. Ett urval av anläggningarna fotograferades. I de områden där det fanns kulturlager bevarade grävdes 2x2 meter stora provrutor i 0,10 meter tjocka stick.

På båda utgrävningsytorna spårades profilbänkar för att visa den ursprungliga topografin.

I den västra delen av undersökningsområdet låg anläggningarna på något olika nivåer pga sandflykt. Detta område banades av med maskin ett flertal gånger. Under grävningens gång sandades området återigen över, vilket givetvis försvårade undersökningen.

Figur 5. Situationsplan över undersökningsområdet med alla huslämningar markerade.

Undersökningen

Undersökningsområdet omfattade ett ca 14 500 m² stort område med ca 500 anläggningar; härदार, stolphål, gropar, kulturlagerresten m m. En del av dessa var lämningar från 1700- och 1800-tals bebyggelsen.

Bland de förhistoriska anläggningarna kunde vi urskilja fem huslämningar. Dessa är daterade till äldre och yngre järnålder. Till husen hörde härdområden, ostratifierade kulturlager och en hägnad.

Husen hade varierande bevaringsgrad. De hus som har legat i leran var bäst bevarade. Anmärkningsvärt få fynd gjordes vid undersökningen, troligtvis beroende på att området har varit använt som åkermark sedan åtminstone 1700-talet.

Området delades under grävningens gång upp i två delområden, Högby I och Högby II, med vägen upp till impedimentet som skilje (se Figur 5). I följande redovisas de båda områdena var för sig. Dessutom är redovisningen av Högby II uppdelat i området norr om profilbänken och det söder därom.

De ¹⁴C-värden som nämns i texten är kalibrerade enligt Stuvier och Becker 1993 och är angivna med intervallen ett sigma.

Högby I

Delområdet Högby I låg direkt söder om impedimentet där Högby gamla tomt har legat (se Figur 6). Området har varit använt som åker åtminstone sedan 1700-talet. Vid impedimentet sträckte sig plöjskiktet ner till den orörda leran. Längre ner i sydöstslutningen fanns ett svagt kulturpåverkat lager bevarat (se bifogad planritning). Kulturlagret var helt ostratifierat.

Inom den utgrävda ytan fanns totalt 94 anläggningar. De anläggningar som ¹⁴C-daterats har fått dateringar till äldre järnålder. Fler-talet anläggningar var stolphål och härदार.

Efter att ploglagret avlägsnats kunde vi ganska snart se en tydlig gruppering av anläggningarna; två områden med stolphål och söder därom ett härdområde (se bifogad planritning). Mellan dessa koncentrationer fanns i stort sett inga an-

läggningar. Detta ger ett intryck av att bopplatsen varit utnyttjad under en tämligen kort tid.

Två långhus kunde urskiljas, hus I längst norrut och hus II i södra delen av undersökningsområdet (se Figur 5). Avståndet mellan de båda husen var ca 15 meter.

Hus I

Huset har legat i nordväst - sydöstlig riktning så att långsidan på huset har följt den naturliga slutningen. Hus I har varit ca 18 meter långt och 6 meter brett (se Figur 8). Det har varit treskeppigt och burits upp av fyra par takbärande stolpar, dock saknas spåren efter en av stolparna i det nordligaste paret. Stolparna har varit grupperade fyra och fyra, troligen har ingången varit mellan dessa båda grupper. De takbärande stolphålen var alla sten-skodda och bildade ett mycket smalt mittskepp med en bredd på ungefär 1,70 meter (se Figur 7).

I nordvästra delen av huset fanns tydliga spår av väggstolparna. Dessa var samtliga mindre och grundare än de takbärande. På östra sidan fanns endast spår efter två vägg-

Figur 6. Delområde Högby I fotograferat från söder, på impedimentet i bakgrunden har bytomten legat. Foto Karin Lindeblad.

stolpar. Två stolphål, A8 och A16 låg cirka en meter utdragna från den förmodade östra vägglinjen. De var betydligt kraftigare än de övriga väggstolparna och kan möjligen vara resterna av en ingång.

Fyra mindre stolphål fanns på södra gaveln, A27, 28, 29 och 30 som tillsammans kan ha utgjort ännu en ingång.

De få föremål som fanns vid Hus I låg uteslutande i stolphålen; en keramikskärva vardera i A24 och A105, en malstenslöpare i A106 och slagg i A24. I A5 fanns ett trettiotal bitar från ett fyrsidigt blästermun-

stycke. Fynden ger varken någon ledtråd om datering eller funktionsindelning av huset. Att det fanns föremål i stolphålen kan antingen tolkas så att det funnits ett äldre kulturlager när huset uppfördes eller att föremålen lagts ned i stolphålen som ett offer till byggnaden.

Hus II

Hus II har legat i nordväst-sydöstlig riktning, med dragning något mer åt öst-väst än hus I (se figur 5). Uppskattningsvis har huset varit ca 19x6 meter. Även detta hus har varit treskeppigt och har bestått av fem

par takbärande stolpar, av vilka två stolphål saknas. Mittskeppets bredd varierade mellan 2 och 2,4 meter (se Figur 9). Samtliga stolphål har varit stenskodda.

De två sydöstligaste stolphåls-paren var betydligt kraftigare än de övriga och mitt i denna del av huset fanns ett kraftigt stolphål som troligen har förstärkt konstruktionen ytterligare (se Figur 10). I samma del av byggnaden fanns tunna rester av en härd, A43. Om härden har tillhört huset indikerar den att den sydöstra delen av huset har varit bostadsdel.

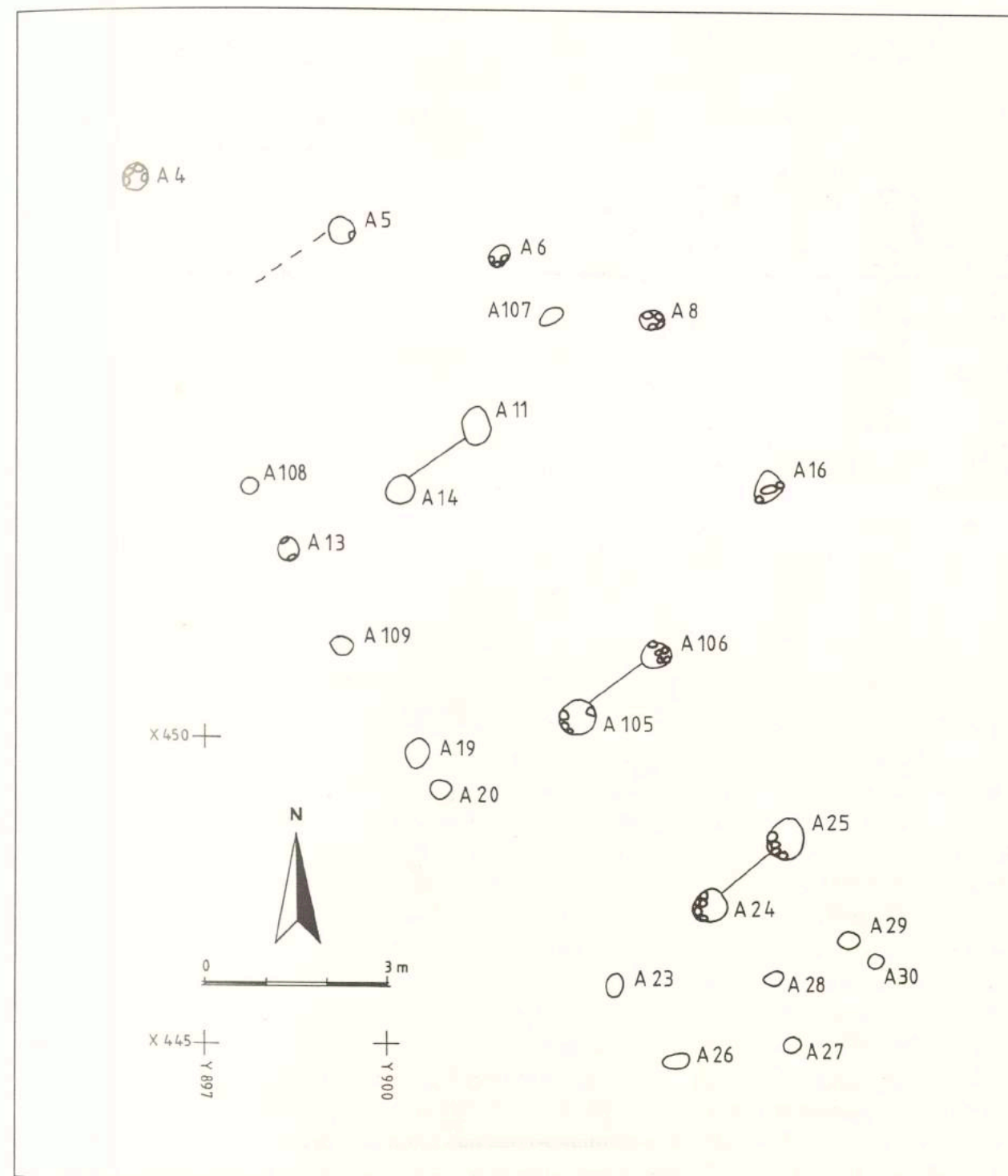
Av de väggbärande stolparna, även de stenskodda, fanns endast fem bevarade. En av dessa, A42, var lika kraftig som de takbärande, möjligen kan det indikera en ingång på huset.

Inga fynd går med säkerhet att relatera direkt till huset.

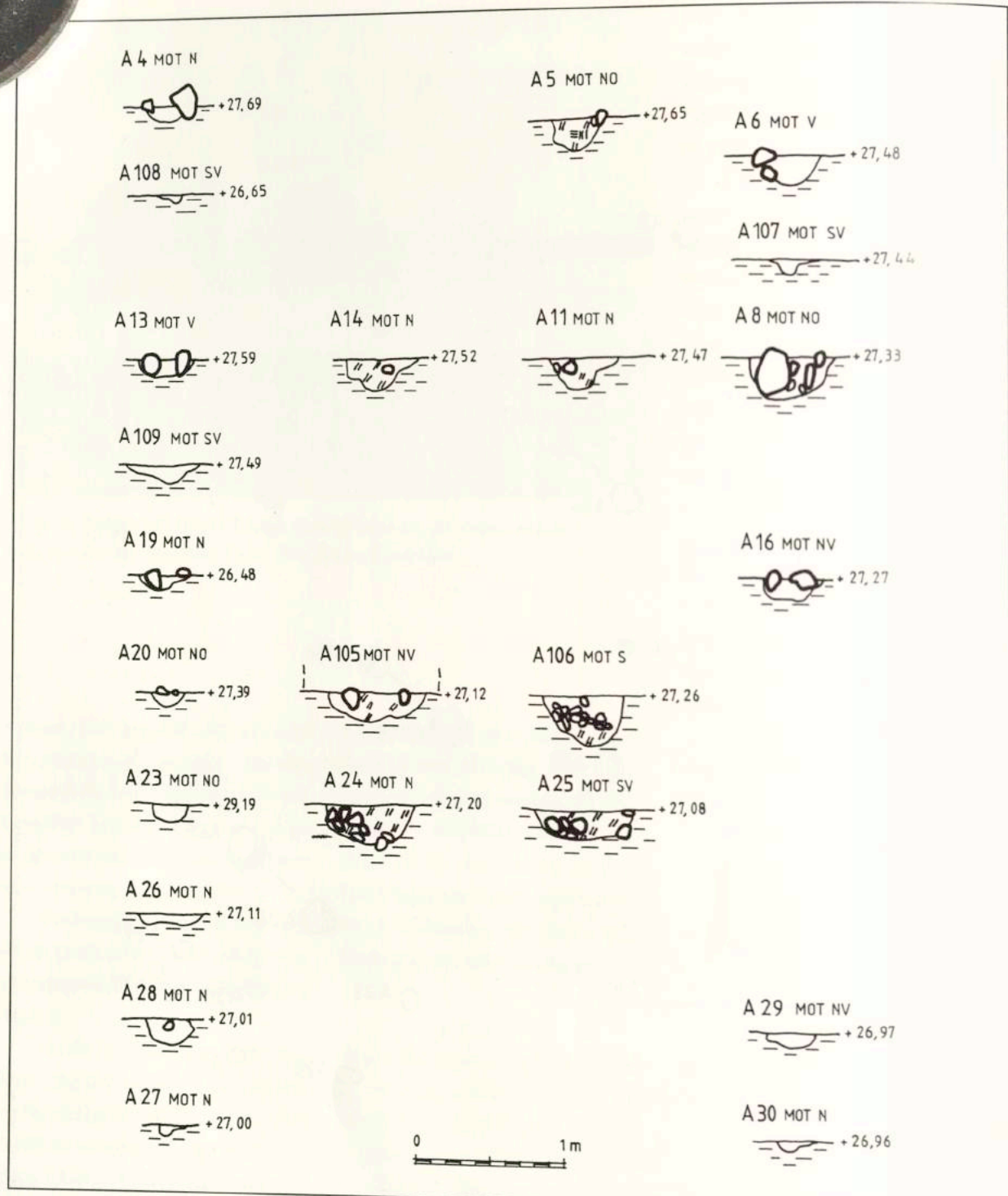
Övriga anläggningar

Ett härdområde med ett tiotal härdar, resterna efter en hägnad och ett kulturlager fanns i anslutning till de båda husen.

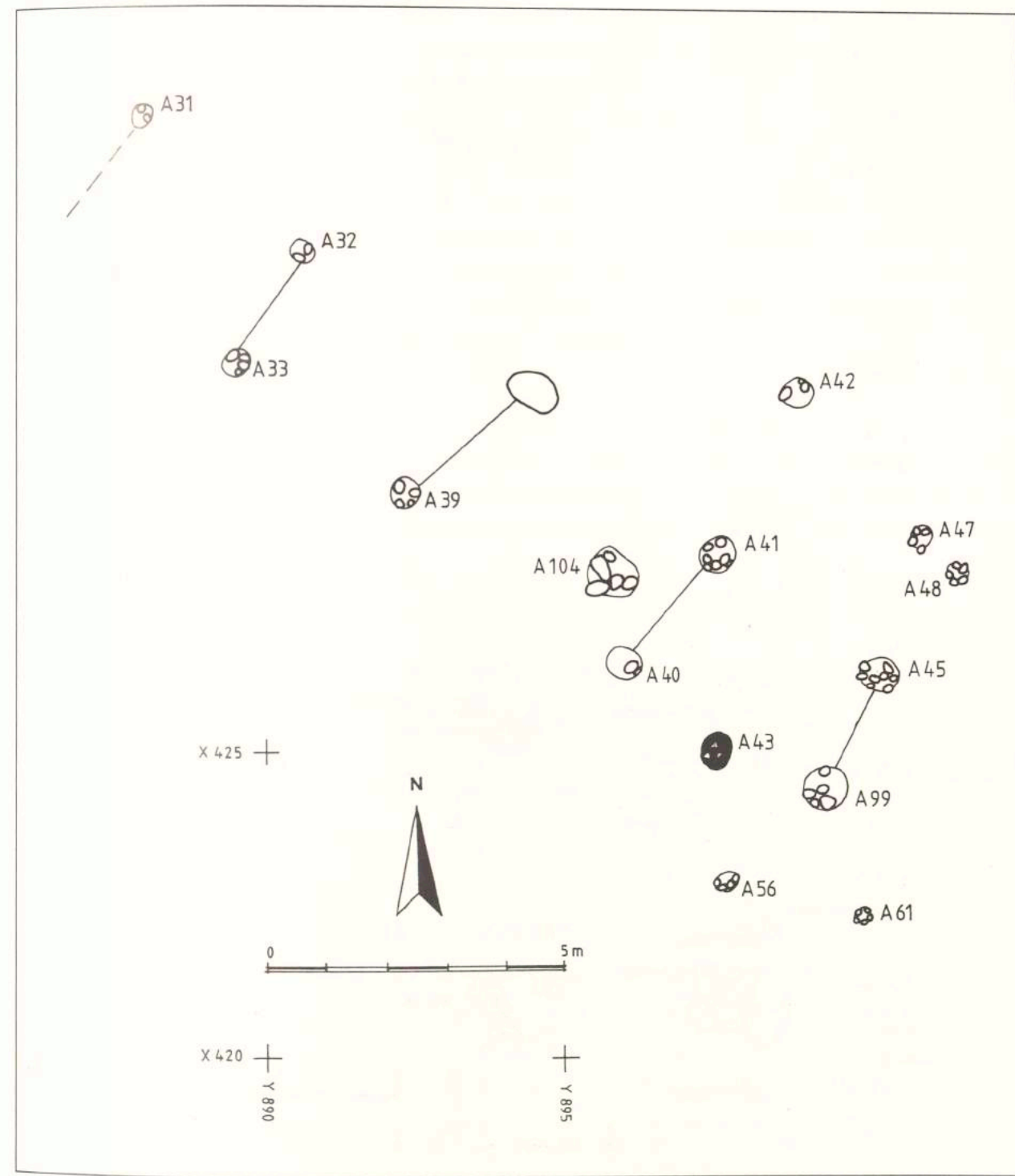
Härdarna låg i ett stråk 10 till 15 meter söder om husen (se bifogad planritning). Vilka härdar som hör till vilket hus är givetvis omöjligt att med bestämdhet säga men det är rimligt att tänka sig att den södra koncentrationen har hört till hus II. I kulturlagret kring härdar-

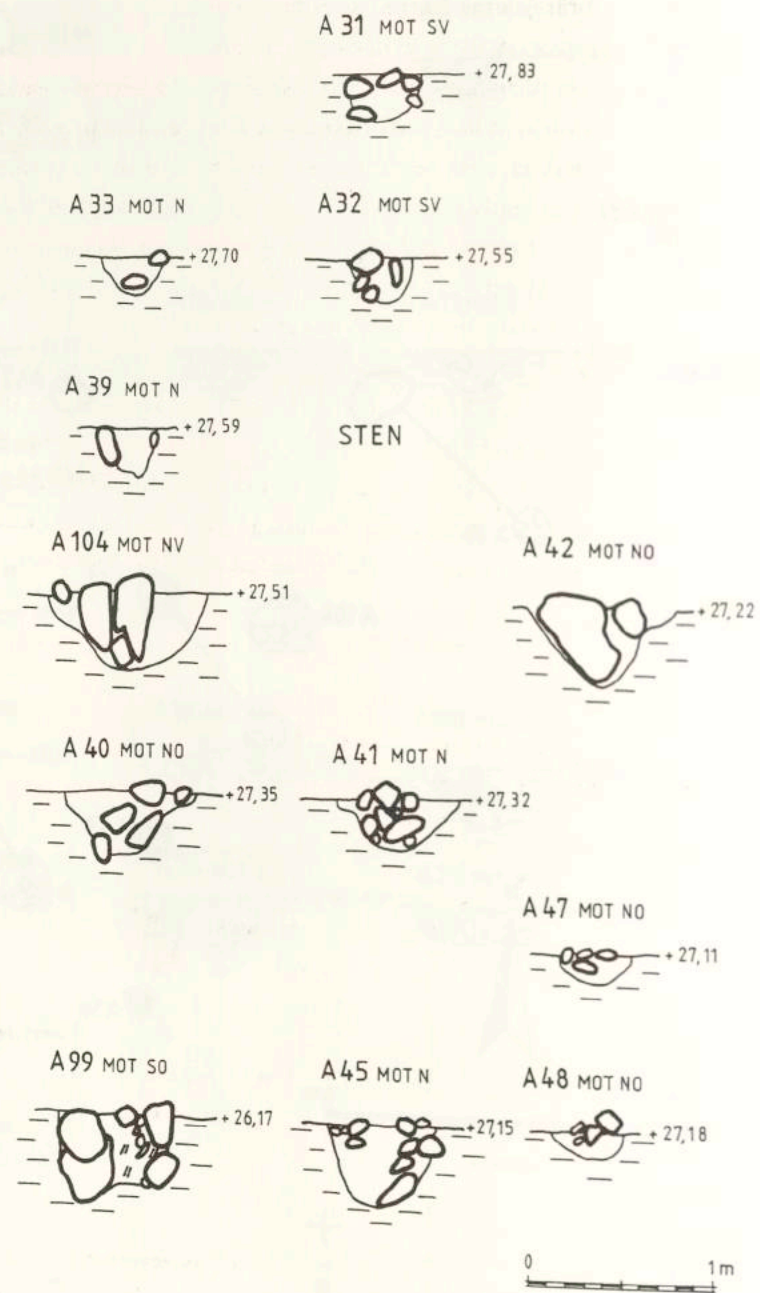
Figur 7. Plan över Hus I. Skala 1:100.

Figur 8. Profiler på samtliga stolphål i Hus I. Skala 1:40.

Figur 9. Plan över Hus II. Skala 1:100.

Figur 10. Profiler på stolphålen i Hus II i skala 1:40. A56 och A61 ritades aldrig i profil i fält.

na fanns fynd av enstaka keramikskärvor, eldslagningsflinta och slagg.

Slaggen och blästermunstycket i Hus I ger tillsammans en antydning om att högbyborna sysslade med metallhantering.

Kulturlagret fanns i hela sydöstra delen av undersökningsområdet och fortsatte hela vägen ut i sökschaktet som grävdes därifrån (se bifogad planritning).

Några provrutor, 2x2 meter stora, grävdes i lagret för att se om det var stratifierat och om det innehöll några fynd. Det visade sig att lagret var helt homogent, upp till 0,5 meter tjockt, med enstaka fynd

av små keramikbitar, oidentifierbara järnföremål samt små bitar av bränd lera. Lagret, som låg i en svacka, tolkade vi därmed som att det tillkommit genom en kombination av av lång tids brukning av jorden, erosion och utkastade sopor från boplatsen.

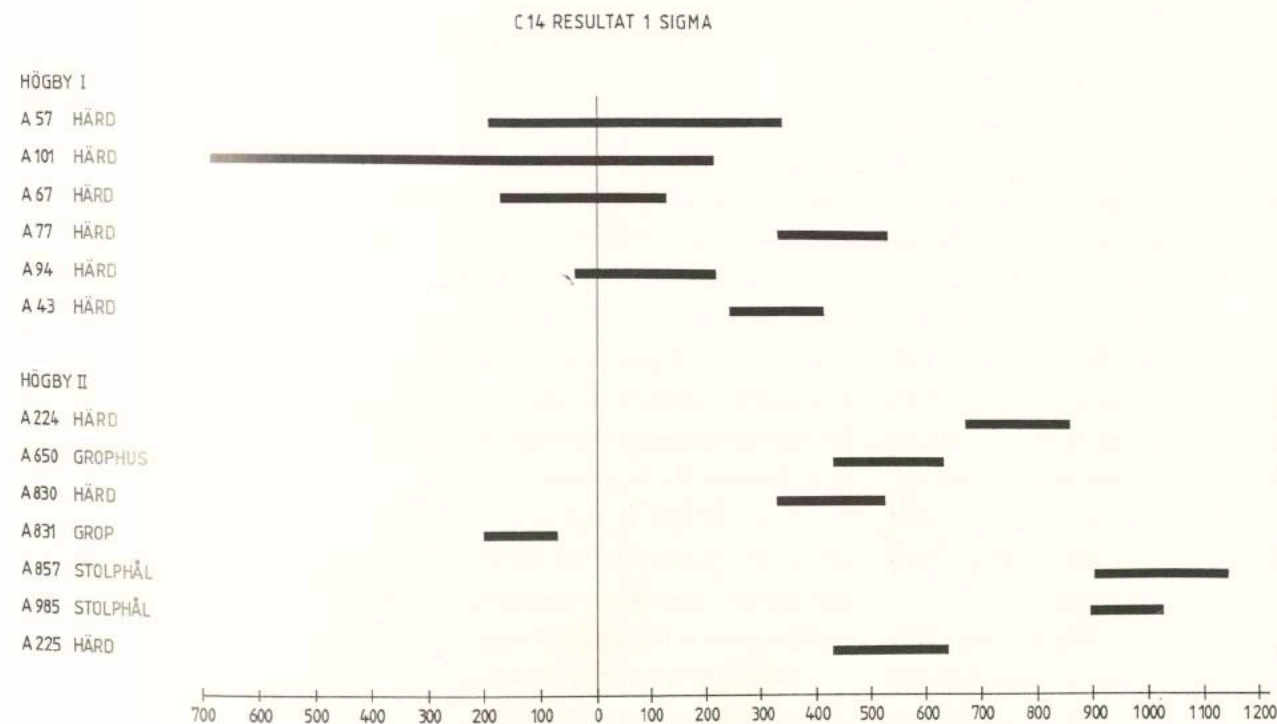
I kanten av kulturlagret fanns ett system av mindre stenskodda stolphål. Dessa kan tolkas som resterna efter en fägata och hägnad som har lett upp till Hus I eller Hus II (se Figur 5). Att spår efter hägnader fanns kvar i denna del av området har sin naturliga förklaring i att senare tids plöjning har gått hårdast

åt de delar som har legat högst upp i slutningen.

Datering

I sydsandinaviska husmaterial finns en allmän tendens att bredden mellan de takbärande stolparna, dvs mittskeppets bredd, minskar radikalt vid mitten av järnåldern (Björhem N, och Säfvestad U, 1993, sid 273).

Även Sten Tesch har uppmärksammat detta faktum vid sina undersökningar i Skåne. Han menar att mittskeppets bredd från senneolitisk tid kan uppgå till mer än fyra meter för att sedan succesivt

Figur 11. ¹⁴C-diagram över resultaten från Högby. Värdena är kalibrerade enligt Stuiver och Becker 1993 och är här återgivna med intervallen ett sigma.

nska över tid och slutligen under folkvandringstid/vendeltid stå på en bredd av endast 1,5 meter. Under vikingatid och tidig medeltid tillkommer nya hustyper, bl a de tvåskeppiga husen och byggnader som endast har burits upp av väggarna.

Dessutom har han i sitt material sett att även antalet takbärande stolppar blir färre ju längre fram i tiden man kommer. (Tesch S, 1993, sid 196 ff).

Huruvida dessa generella drag även gäller för Östergötland går inte att yttra sig om i nuläget men i väntan på översikter och huskronologier för Östergötland kommer jag att använda mig av ovannämnda ideer.

Om de ovan beskrivna mönstren appliceras på Hus I och Hus II bör Hus II vara det äldsta huset med ett bredare mittskepp och ett större antal takbärande stolppar.

Vad som ytterligare talar för att Hus II är äldre än Hus I är det faktum att det i Hus I fanns fynd i stolphålen medan det i Hus II var helt fyndtomt. Detta kan möjligen tyda på att Hus II var det första hus som byggdes på platsen och när Hus I därefter byggdes har det funnits ett äldre kulurlager som delvis följt med som fyllning kring stolparna.

Kvarstår då frågan kring vilken tidsperiod husen är uppförda och brukade. Sex stycken ¹⁴C-prover lämnades in för analys, samtliga prover togs i härdar.

Resultaten från ¹⁴C-dateringarna illustreras i Figur 11. De allra flesta resultaten är från förromersk och romersk järnålder. Utifrån typologiska kriterier bör husen ha existerat under romersk järnålder, snarare än förromersk järnålder och Hus II bör ha varit det första huset inom området.

Högby II

Det delområde som kom att kallas Högby II låg liksom Högby I i plöjd åkermark. Det enda undantaget var en mindre yta i norra delen av området. Den orörda markytan under ploglagret bestod omväxlande av sand och grus med enstaka större stenar.

Till skillnad från Högby I har området utnyttjats av den sentida bybebyggelsen framför allt i den östra delen av delområdet. Detta område begränsas ungefär av en hägnad som löper i nordväst-sydostlig riktning (se bifogad planritning). Detta myller av sentida anläggningar har givetvis försvårat tolkningen av den förhistoriska boplatsen.

Inom Högby II kunde vi urskilja resterna efter två hus som burits upp av väggarna, ett grophus, ett härdområde och ett gropsystem.

Här följer först en beskrivning av området norr om profilbänken, därefter beskrivs ytan söder därom (se Figur 5).

Norr om profilbänken var anläggningarna koncentrerade till två ytor. Den ena låg allra längst i norr, inom den yta som ej varit plöjd och den andra låg ett tiotal meter söder därom. I övrigt var det tämligen tomt på anläggningar norr om profilbänken (se bifogad planritning).

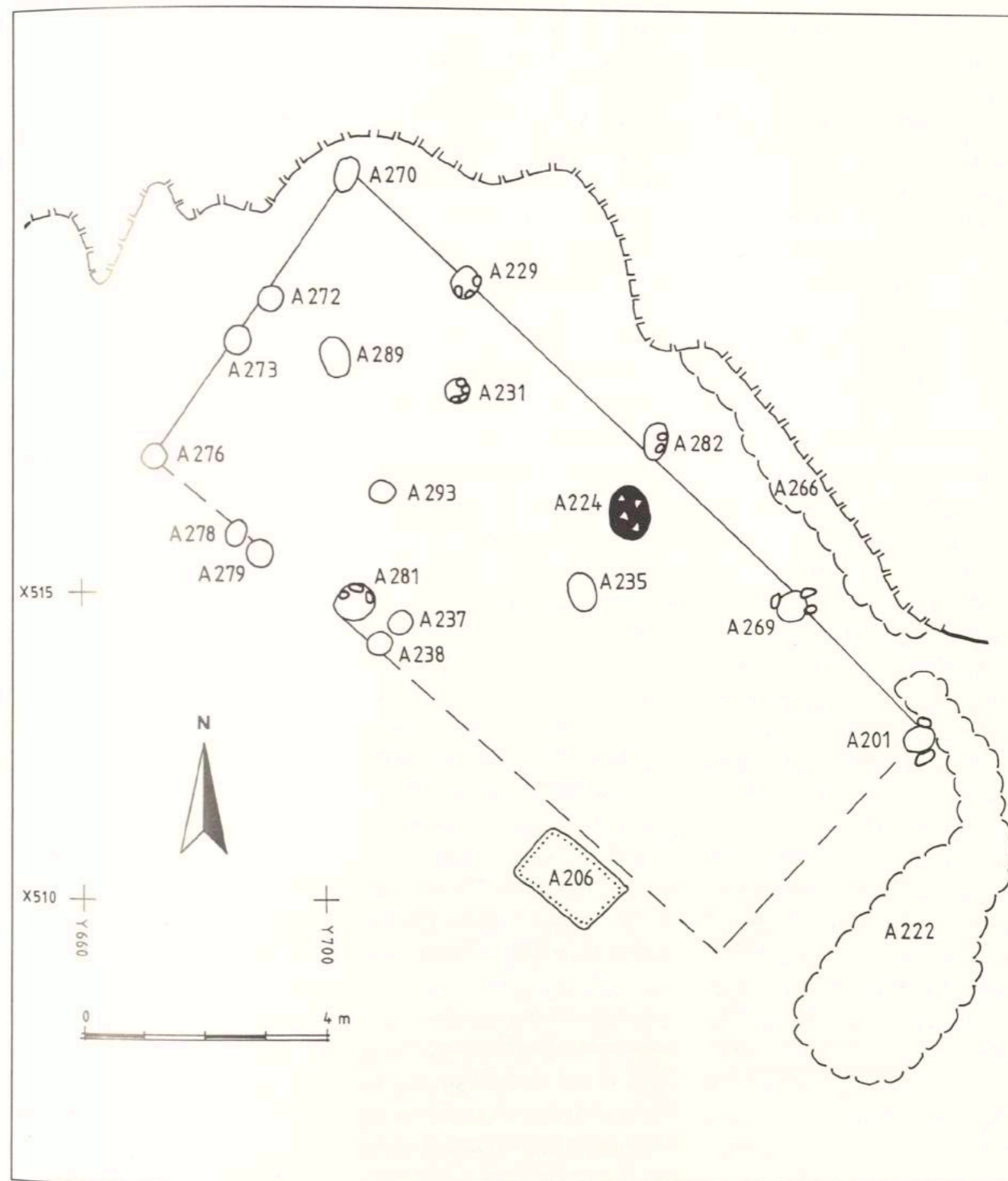
Hus III

Allra längst i norr, delvis omgivet av berg i dagen, fanns resterna efter en byggnad med väggbärande stolpar. Huset låg i moränggrus med enstaka större stenar, i nordväst-sydostlig riktning. I och i anslutning till huset fanns sex äldre härdar som försvårar tolkningen av byggnaden (se bifogad planritning).

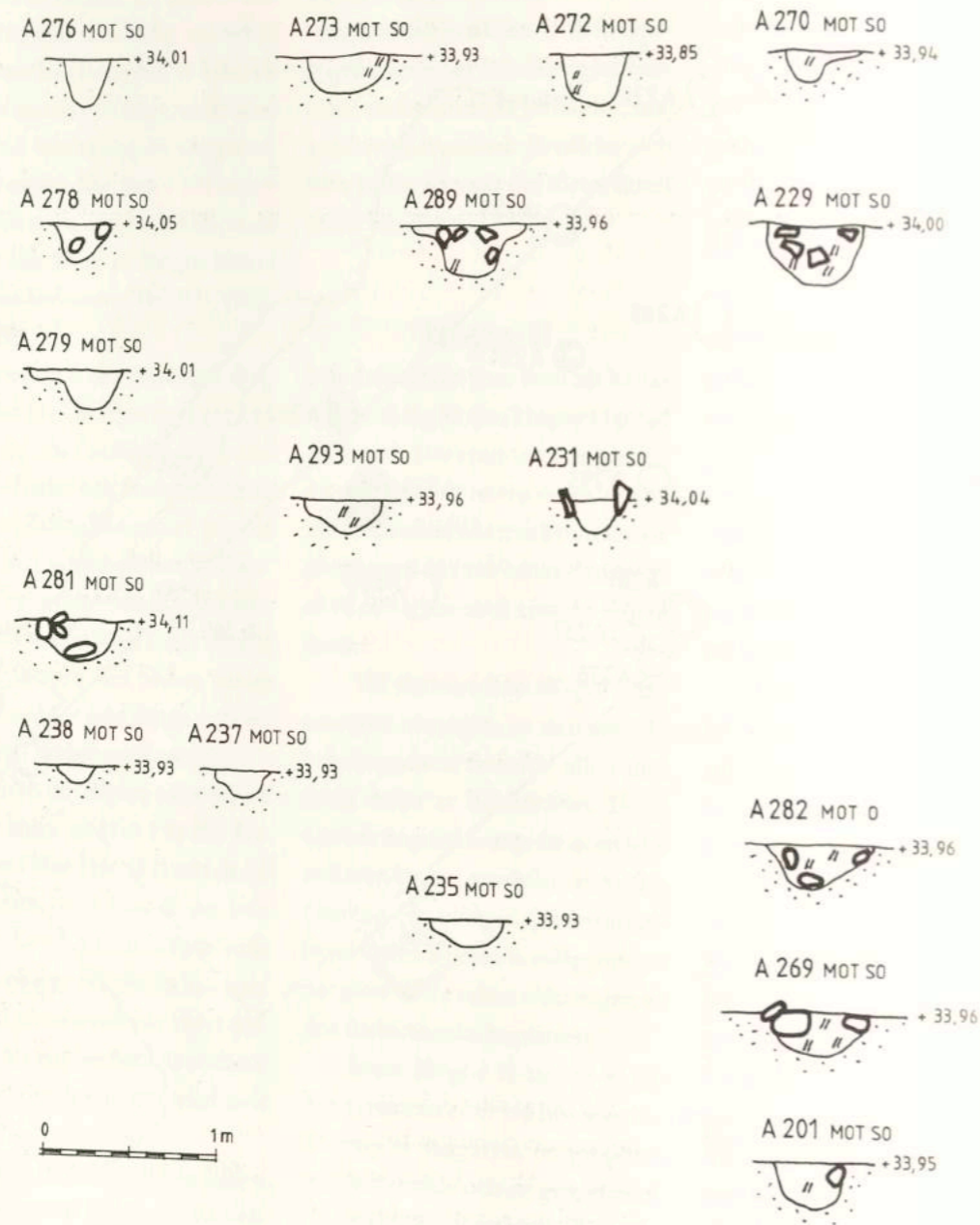
Längden på huset har varit cirka 13 meter och bredden har uppgått till cirka 5,5 meter. Taket har sannolikt burits upp av väggstolparna. I mitten av byggnaden fanns två stolphål, A289 och A235 som kan ha hjälpt till att bära upp taket eller möjligen har de burit upp ett loft.

Ingången till huset har troligtvis funnits i västra långsidan mellan stolparna A281 och A279. Mitt för dessa fanns två stolpar som kan ha burit en mellanvägg. Om tolkningen av ingången är riktig så har den lett in i båda rummen.

Som tidigare nämnts var huset svårtolkat pga att det fanns ett an-

Figur 12. Plan över Hus III. Skala 1:100.

Figur 13. Profiler på stolphålen som har ingått i Hus III. Skala 1:40.

tal, troligen äldre, härdar i och kring huset (se bifogad planritning). Den enda härd som möjligen kan ha tillhört huset är A224, de övriga var placerade i husets vägglinjer.

Längs med bergsklacken, öster om huset och längs med södra gaveln, fanns två stenpackningar, A 222 och A266. Dessa bör ha haft en dränerande funktion.

Utanför den tänkta västra långsidan fanns en rektangulär träfodrad grop, ungefär 0,1 meter djup, alltså knappast nedgrävd. Snarast ska den tolkas så att den har stått på den dåvarande markytan. Kanske har den fungerat som något slags förvaringsutrymme. Fynden, några anonyma keramikbitar, ger ingen vägledning om den träfodrade gropens funktion.

Inga fynd går att relatera direkt till huset.

Härdområdet

Före det att huset uppfördes användes ytan som härdområde. Fem, möjligen sex härdar låg tätt intill varandra inom en mycket begränsad yta (se bifogad planritning). I flera av härdarna fanns det grovmagrad förhistorisk keramik. Endast en mynning fanns bland skärvorna, Fnr 142 i A225. Mynningsskärvan har en svagt S-formad profil med rakt avstruken mynningskant.

I samma anläggning fanns fyra bitar av en degel. Degeln har varit

ungefär 3 cm hög och har troligen använts för att smälta brons eller ädelmetall. Tyvärr fanns det inga rester av vare sig gjutformar eller färdiga föremål, varför det är omöjligt att avgöra vad som har producerats. I härden fanns också ett litet stycke järnslag. Möjligen kan detta tolkas så att området använts för både smide och metallgjutning.

Vid Herrebro, där man utfört specialicerat hantverk under yngre järnålder, fann vi indikationer på att smide och bronsgjuteri utförts på samma plats (Lindeblad K och Nielsen A-L, 1994, sid 71). Kanske kan även fynden i Högby tolkas på samma sätt och därmed ge en antydning om att varje större enskild gård under yngre järnålder haft någon form av metallhantverk.

Datering av

Hus III och härdområdet

Hus III med sina väggbärande stolpar dateras typologiskt till vikingatid och tidig medeltid (t ex Tesch S, 1993, sid 192). Härden, A224, som möjligen har hört till huset, är ¹⁴C-daterad till 670 - 860 e Kr (se Figur 11).

Vid Borgs säteri i Borgs socken gjordes en utgrävning av lämningarna från ett liknande hus år 1993. En härdplatta som fanns inne i huset är ¹⁴C-daterad med ett sigma till 780 - 990 e Kr (Lindeblad K och Nielsen A-L, i manus). Dessa fakto-

rer gör det troligt att Hus III i Högby varit i bruk under vikingatid.

En av härdarna i härdområdet, A225 är ¹⁴C-daterad till folkvandringstid och början av vendeltid (se Figur 11). Denna härd låg mitt i östra långväggen på Hus III och bör därför vara äldre än huset. Sannolikt är hela härdområdet äldre än Hus III. Det är möjligt att härdarna hör samman med ett grophus, Hus IV, som har erhållit en samtida datering.

Tio meter sydost om Hus III fanns en väl avgränsad yta med stolphål (se Figur 5) som troligen är resterna efter ännu ett hus. Tyvärr är det omöjligt att se några strukturer bland stolphålen. Rent hypotetiskt skulle de, pga sitt läge, kunna bilda en enhet ihop med ovan nämnda härdområde och Hus IV.

Området söder om profilbänken var, som tidigare nämnts, fyllt av ett myller av stolphål och gropar såväl förhistoriska som sentida. Detta har givetvis försvårat tolkningen av de förhistoriska strukturerna. Det har i många fall, pga avsaknad av fynd, varit omöjligt att avgöra om anläggningarna tillhört den förhistoriska boplatzen eller varit en del av den sentida bebyggelsen från 1700- och 1800-talen.

Hus IV

Hus IV var ett grophus, nedgrävt i grus strax söder om profilbänken (se Figur 5). Grophuset var närmast rektangulärt med rundade hörn och mätte knappt 3x3 meter (se Figur 14 och 15).

Fyllningen i huset som bestod av kompakt kulturjord med enstaka kolbitar var som djupast 0,5 meter. Kulturjorden var varvad med sand och grus.

Längs med kanten, inne i huset, fanns fyra mindre stolphål som sannolikt har burit upp taket. I sydöstra delen av grophuset fanns en grund grop med obränd och bränd lera blandad med kolstänk och en-

staka skärviga stenar. Möjligen kan den tolkas som resterna efter en eldstad.

I sydvästra delen av grophuset fanns några små fragment av vävtyngder (Fnr 195 och 201) som är vanliga fynd just i grophus.

I diskussionen om grophus från Fosie i Skåne använder författarna just förekomst av vävtyngder som ett av kriterierna vid tolkningen av grophus. De övriga två kriterierna är:

1. Gropen ska vara minst två meter stor med grovt rund, oval eller rektangulär form med ett relativt djup av maximalt 25% av ytdiametern/ längden.

2. Det ska finnas ett eller flera stolphål innanför eller direkt invid gropkanten.

Även dessa båda kriterier går att applicera på grophuset i Högby.

I fosiematerialet framgår det mycket tydligt att grophuset är ett komplement till större stolpbyggda hus (Björhem N och Säfvestad U, 1993, sid 324). I Högby är inget av långhusen samtida med grophuset. Möjligen kan, som ovan nämnts, stolphålsområdet nordost om grophuset vara resterna efter en samtida byggnad.

Grophuset är det hittills enda undersökta i sitt slag i Östergötland. Detta har säkert sin förklaring i att det här finns tämligen få undersökta boplatser från yngre järnålder, den period när grophuset var som vanligast.

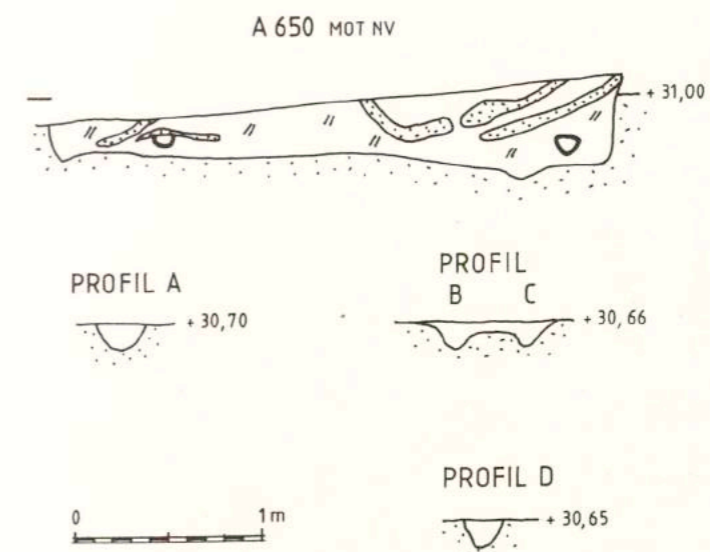
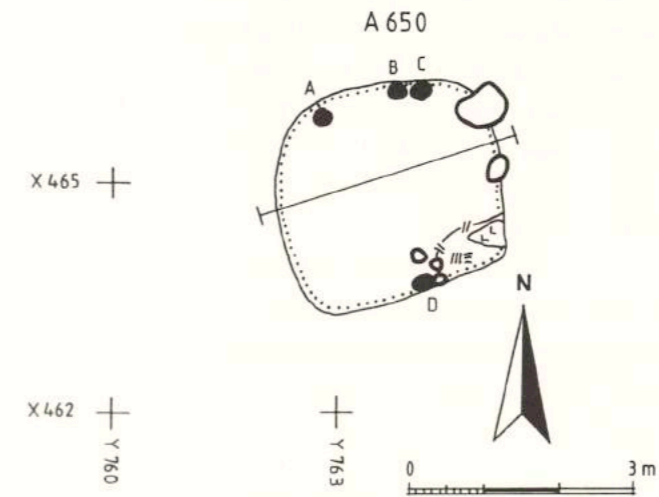
Grophus har tidigare undersökts främst i södra Sverige, i Skåne, Halland, på Öland och Västergötland men även i Uppland och Dalarna (Stjernquist B, 1993, sid 64).

Hus V

Huset har, liksom de övriga husen i Högby varit orienterade i nordväst-sydöstlig riktning. Det har varit ungefär 22x6,5 meter stort. Området var delvis kraftigt stört. Det är därför omöjligt att detaljstudera husets konstruktion (se bifogad planritning).

Figur 14. Hus IV, ett grophus, fotograferat från öster av Bengt Öberg.

Figur 15. Plan och profiler över Hus IV. Planen är återgiven i skala 1:100 och profilerna i 1:40.

Huset har varit byggt på samma sätt som Hus III, dvs väggarna har burit upp taket. Västra långsidan var mest intakt och där stod stolparna på ett avstånd mellan cirka 2 och 3 meter ifrån varandra (se Figur 16). I nordvästra delen fanns tre stolphål, A864, 865 och 866 som kan ha burit en mellanvägg.

Flera av stolphålen innehöll kol vilket kan indikera att huset har brunnit (se Figur 17). Enstaka keramikbitar av allmän förhistorisk karaktär fanns i anslutning till byggnaden.

Gropssystemet

Nordost om Hus V fanns två områden med stora gropar, omgrävda i

varandra under flera olika tillfällen, A830, 831, 832 och 979 (se bifogad planritning och figur 19). Karakteristiskt för groparna var att kulturjorden var varvad med sandlinser. I groparna fanns tämligen rikligt med tjockväggig grovt magrad keramik.

En rimlig tolkning av groparna är att de använts som förvaringsgropar, en slags matkällare som när de sandat igen har grävts om på samma plats.

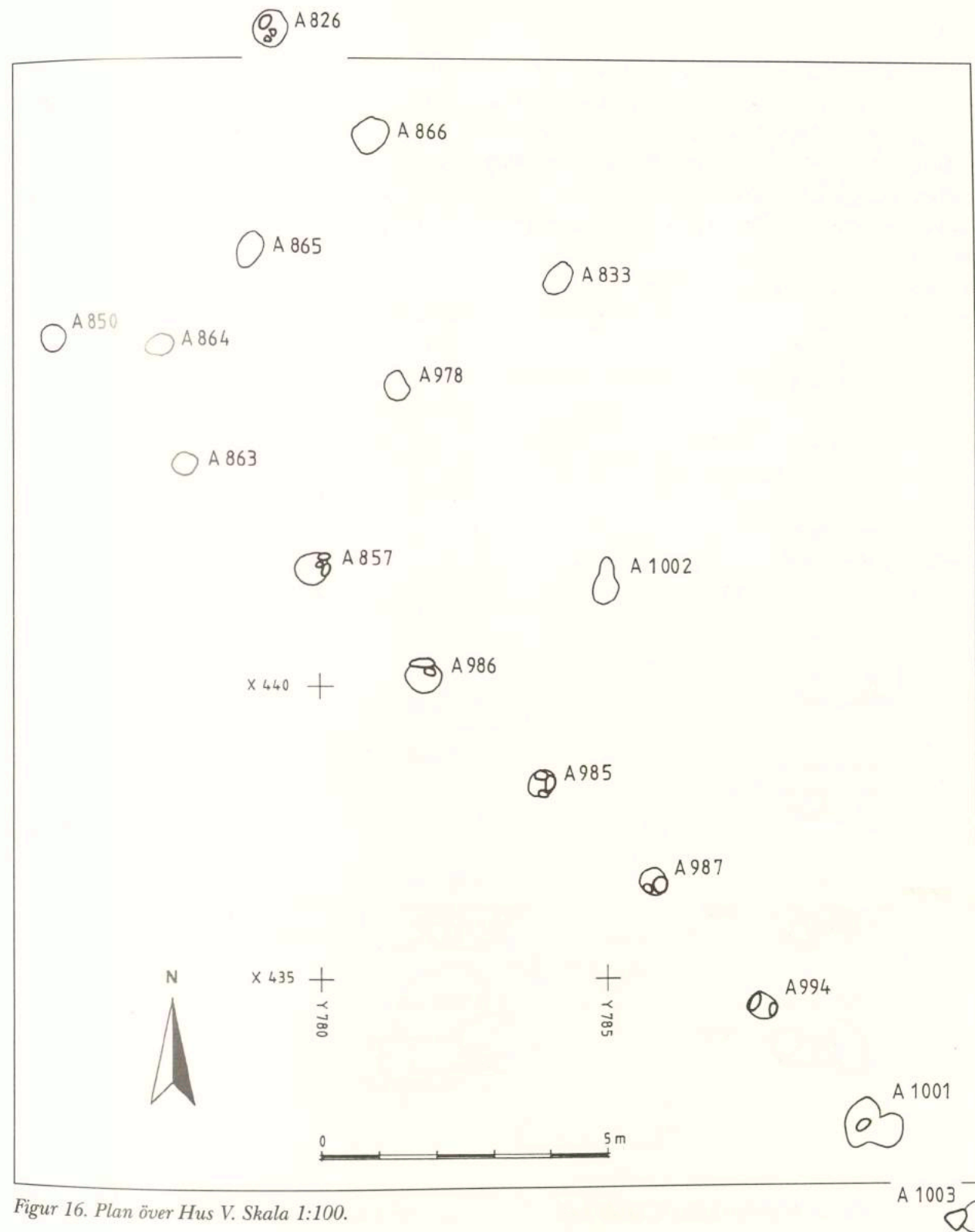
Datering av Hus IV, Hus V och gropssystemet

I grophuset, Hus IV har kol från den eventuella eldstaden analyserats

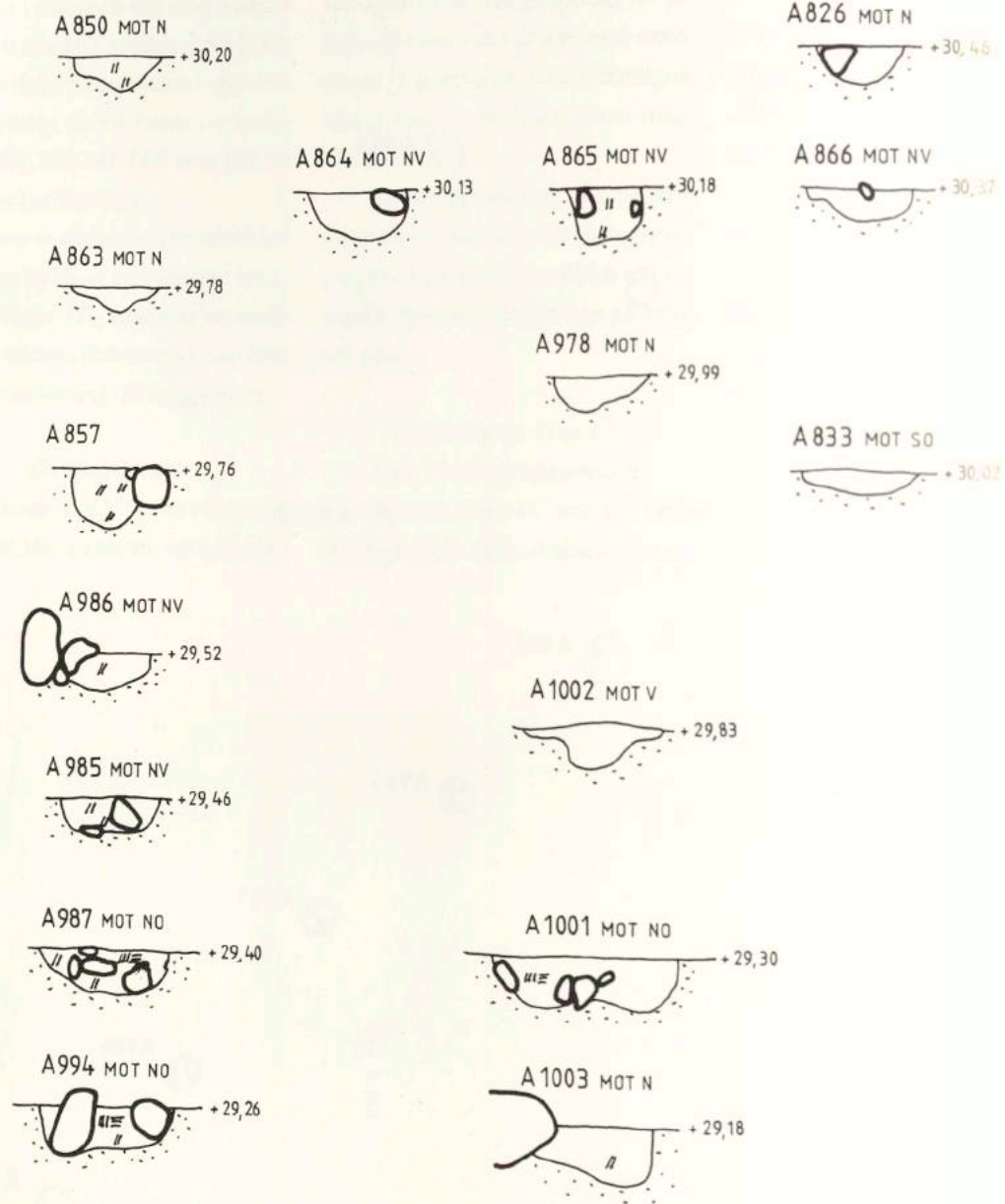
och givit en datering till folkvandringstid - vendeltid, 430 - 640 e Kr (se Figur 11).

Hus V daterar sig typologiskt till vikingatid - tidig medeltid. Två kolprov från stolphålen A857 och A985 har givit värden från just denna tidsperiod (se Figur 11).

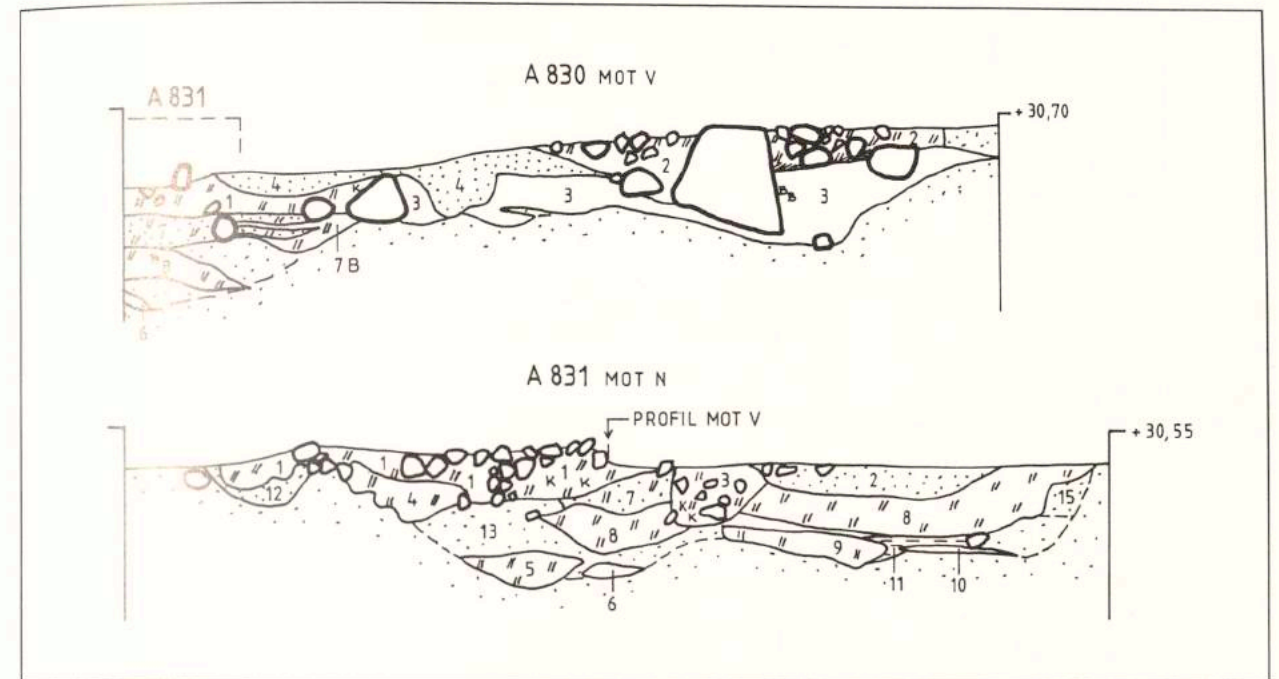
Från förvaringsgroparna har två kolprover analyserats, dels från ett av de undre lagren i A831 och dels från härden A830 som låg stratigrafiskt över groparna. Resultatet från A831 blev 200 - 60 f Kr och från härden blev resultatet 340 - 540 e Kr (se Figur 11). Detta indikerar att förvaringsgroparna har hört till Hus I eller II.

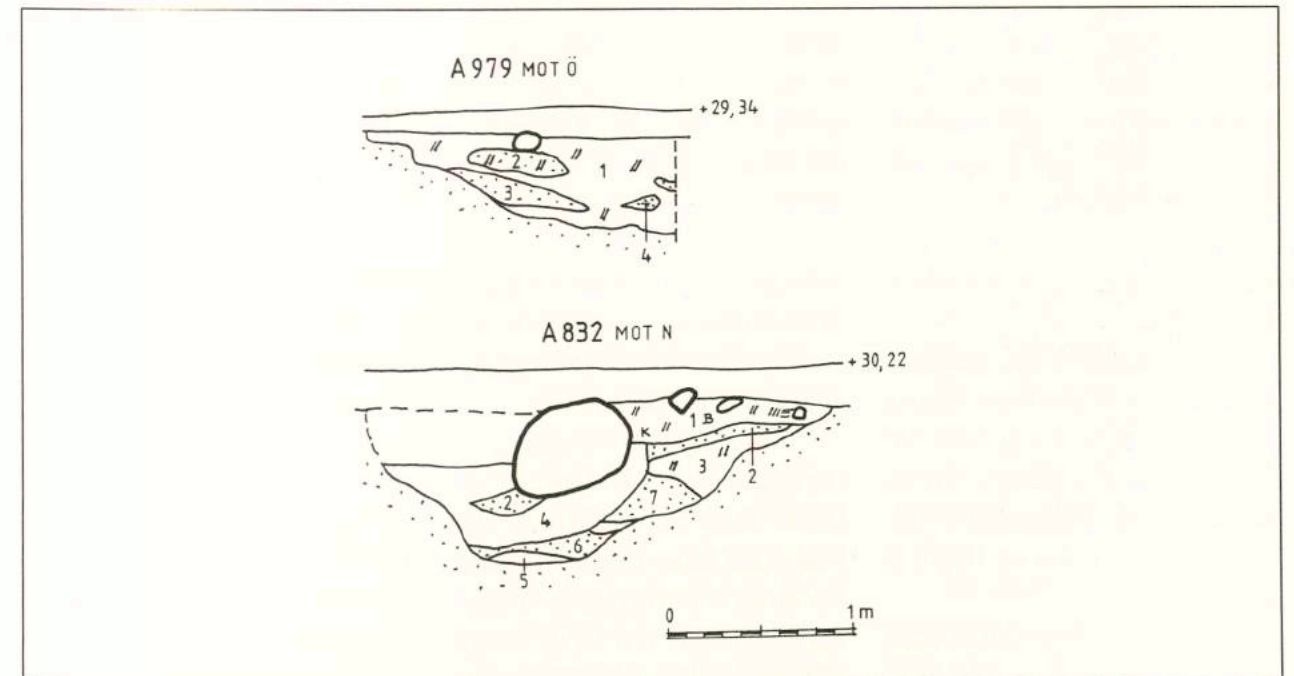
Figur 16. Plan över Hus V. Skala 1:100.

Figur 17. Profiler på stolphälen i Hus V. Skala 1:40.

Figur 18. Profil på förvaringsgroparna A830 och A831. Skala 1:40.

Figur 19. Profil på A832 och A979. Skala 1:40

Vid undersökningarna kring Högby gamla tomt undersöktes lämningarna efter fem förhistoriska hus, med olika konstruktion och karaktär.

Dateringarna av huslämningarna har gjorts dels typologiskt och dels med hjälp av ¹⁴C-dateringar.

Om man studerar ¹⁴C-diagrammet (se Figur 11) finns en klar tendens till att de äldre dateringarna finns från Högby I och att de yngre finns från Högby II. Detta stämmer väl överens med allmänna hustypologier; husen från Högby I har haft parställda takbärande stolpar och husen från Högby II har burits upp av väggarna. Även grophuset passar väl in i ett yngre järnålderssammanhang.

Något förenklat kan man säga att boplatsen Högby I har använts under äldre järnålder, framför allt under romersk järnålder. Under yngre järnålder har boplatsen flyttat knappt 100 meter till Högby II (se Figur 5).

Har bebyggelsen bestått av en eller flera gårdar samtidigt? Flera faktorer talar för att bebyggelsen

har bestått av ensamgårdar. Husens utseende skiljer sig en hel del vad gäller byggnadsteknik och storlek vilket bör tala för att de inte existerat samtidigt. Dessutom har ¹⁴C-dateringarna en så stor spridning över tid att det inte är troligt att husen har funnits samtidigt. Jag tror att det är rimligt att tolka bebyggelsen som en ensamgård som har flyttat runt impedimentet.

Hus II, område Högby I, bör ha varit det äldsta huset. Både ¹⁴C-resultat och typologi tyder på det (se Figur 11). Huset har sannolikt uppförts under romersk järnålder. Hus II har sannolikt avlösts av Hus I som på typologiska grunder bör ha varit av ett senare datum. Att husen uppförts på lera kan möjligen ha sin förklaring i att de lättare jordarna, varit använda som åkermark under äldre järnålder.

Någon gång vid övergången till yngre järnålder har bebyggelsen flyttat till de lättare jordarna, det som vi har kallat Högby II. Husen har en ny konstruktion med väggbärande stolpar och en ny hustyp tillkommer; grophuset. Huset är det som har erhållit den äldsta

dateringen, folkvandringstid - venedtid. Det fanns inga spår efter långhus från denna period. Möjligen kan området med stolphål norr om profilbänken vara resterna efter ett långhus samtida med grophuset men detta får ses som ett rent antagande. En härd i härdområdet längst i norr, A225 med degelfragment, vid Hus III har erhållit ¹⁴C-värden från samma tidsperiod. Hela härdområdet har sannolikt utnyttjats under denna period.

Efter det att ovan nämnda härdområde tagits ur bruk har man anlagt ett hus på samma plats, Hus III. Detta har sannolikt skett under venedtid eller tidig vikingatid. Huset har varit förhållandevis litet. Troligen har flera hus tillhört gården.

Den yngsta undersökta byggnaden i Högby är Hus V. Denna kan genom ¹⁴C-dateringar förläggas till sen vikingatid. Efter denna period finns inga arkeologiska belägg för bebyggelse vid Högby gamla tomt. Troligen är det så att bebyggelsen under 1000-talet flyttar upp till det läge vilket senare blir den medeltida enhet som omnämns i skriftligt material år 1398.

Kulturgeografen Mats Widgren har i sin avhandling om kulturlandskapet under äldre järnålder främst använts sig av material från Fläret, Skärkinds socken, som ligger någon mil öster om Linköping.

I sin konklusion beskriver han kulturlandskapets omvandling i tre steg (Widgren M, 1983, sid 116). Förändringarna, menar Widgren, ska ses som ett resultat av sociala och befolkningsmässiga faktorer snarare än att de har jordbruks-tekniska förklaringar.

1. Omkring 400 e Kr bestod bebyggelsen av ensamgårdar sammanbundna av stensträngssystem. Detta landskap har haft sitt ursprung i en äldre territoriell organisation med sin början i förromersk järnålder eller tidigare. Gårdarna hade del i en gemensam inäga och låg ofta i nära anslutning till våtmarker som utnyttjades för slätter. Åkerbruket var av marginell karaktär.

2. 700 e Kr. Under perioden 400 - 700 e Kr bröts stensträngssystemet upp och det historiskt kända byterritoriet bildades så små-

ningom. Dessa nya ägo gränser skar helt det äldre stensträngssystemet. Widgren har i sina undersökningar inga belägg för var bebyggelsen flyttat under perioden men antar att en del gårdar överges helt under agrarkrisen på 500-talet eller flyttar till nya lägen vid det som senare blir det historiskt kända byläget.

3. 1700-talets bebyggelse läge och åkersystem anser Widgren vara ett resultat av den senvikingatida och tidigmedeltida omorganiseringen med tvåsädesystemets och solskiftets införande.

I det undersökta boplatsmaterialet från Östergötland ser vi ofta ett kontinuitetsbrott i övergången mellan äldre och yngre järnålder. Figur 22 visar med stor tydlighet att ett flertal boplatser övergavs när stensträngssystemet brutits upp.

Några av de undersökta boplatserna har sin början i övergången mellan äldre och yngre järnålder. Flera av dem har legat i närheten av det som vi senare känner som läget för den reglerade byn. Detta styrker Widgrens antagande om att bebyggelsen efter stensträngssystemets uppbrott flyttat mot det som

senare utgör bytomt lägena (Hedvall R, 1995).

Mot denna bakgrund kan boplatsen Högby I sägas representera det äldre järnåldersskedet som överges i övergången mellan äldre och yngre järnålder. Boplatsen på Högby II kan sägas representera det andra skedet i Widgrens modell även om boplatserna just i detta fall båda har legat vid Högby gamla tomt och förändringen snarast kan spåras i ett nytt bebyggelseskick. En ändrad markanvändning kan möjligen antydans i boplatsernas lokalisering. Under äldre järnålder låg själva boplatsen i Högby på lera, kanske skälet till detta var att de lättare jordarna behövdes som åkermark. När bebyggelsen flyttade under yngre järnålder lades istället boplatsen på dessa jordar.

Enligt Widgrens resonemang kan ägostrukturen förändras radikalt utan att själva boplatsen behöver genomgå genomgripande förändringar.

Den undersökta delen av boplatsen vid Högby upphörde vid 1000 - 1100-talet och flyttade då sannolikt upp på impedimentet där

den historiskt kända byn har legat. Detta stämmer väl överens med Widgrens antagande att det vid denna tidpunkt sker stora omorganiseringar i samhället med bl a införandet av solskiftet och tvåsådesbruk.

Skälv och Eneby

Flera undersökningar i närheten av Högby uppvisar samma bebyggelsemönster. Nedan följer korta beskrivningar av dessa undersökningar.

Ett tidigare okänt gravfält med tillhörande boplats upptäcktes vid undersökningarna av Skälvs gård. Komplexet ligger ungefär 400 meter sydost om Högby (se Figur 4). Boplatsen bestod av tre, eventuellt fyra, hus. I anslutning till husen hittades ett mindre system av stensträngar. Husen, som troligen avlöst varandra, har varit uppförda med parställda takbärande stolpar.

Härdaar och stolphål från boplatserna är ¹⁴C-daterade till äldre järnålder.

I direkt anslutning till boplatsen undersöktes ett gravfält med 88 stycken gravar. De äldsta gravarna härrör från yngre bronsålder och

gravfältet har sedan varit i bruk genom hela äldre järnåldern (Karliff A, 1993).

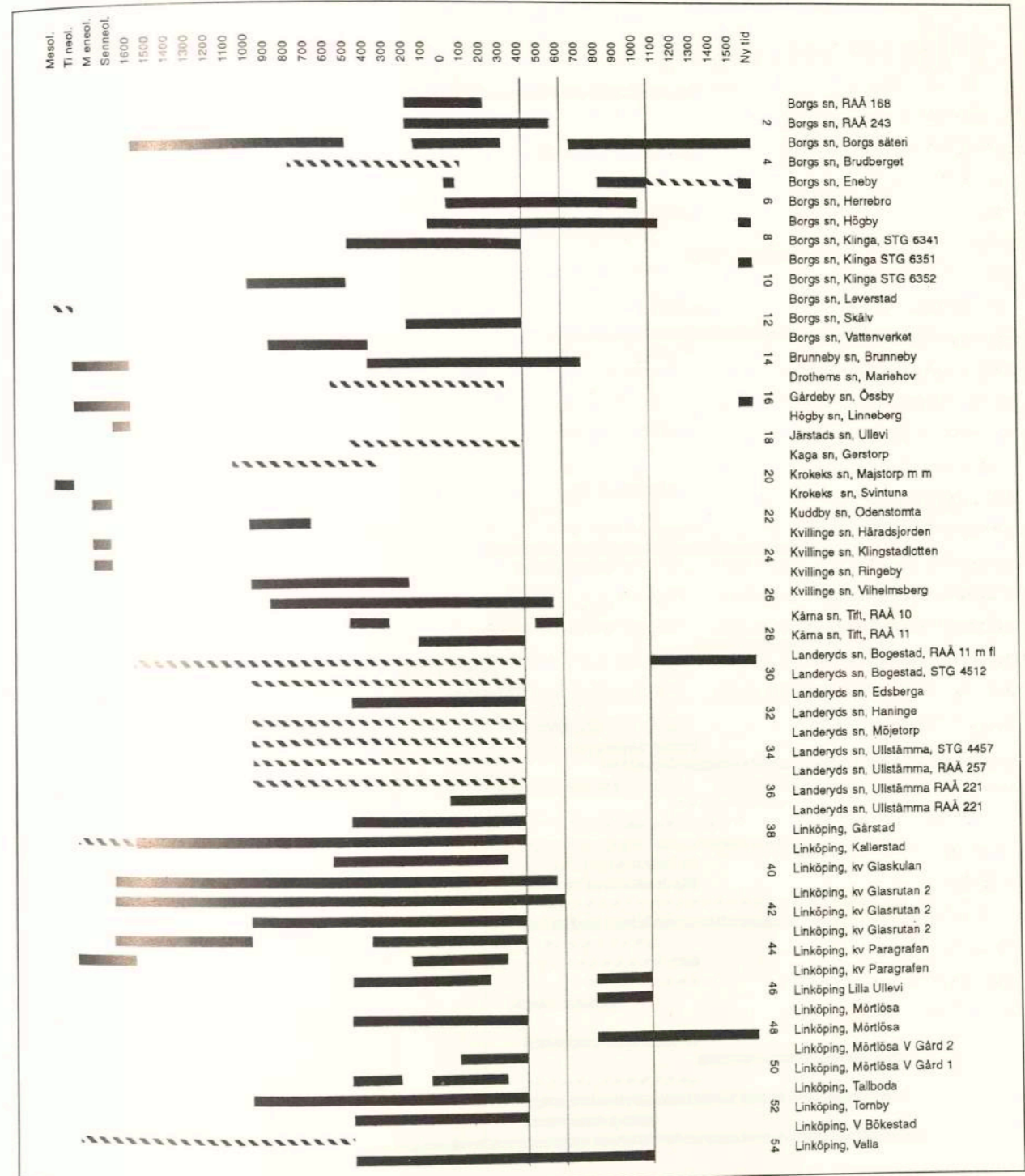
Någon gång vid övergången mellan äldre och yngre järnålder övergavs både gravfältet och boplatsen. Det är rimligt att anta att bebyggelsen då har flyttat till ett läge vid eller på impedimentet intill den historiskt kända bytomten Skälv (se Figur 4).

Samtidigt etablerades ett nytt gravfält några hundra meter öster om Högby (se Figur 4). Gravfältet ligger i utkanten på det som enligt senare kartmaterial hör till Skälvs ägor. Gravarna upptäcktes och undersöktes i samband med motorvägsbygget. Gravarna låg i flack terräng i plöjd åkermark och var därför tämligen skadade. De daterar sig huvudsakligen till yngre järnålder och det är därför troligt att detta gravfält ska ses som efterföljare till det ovan nämnda gravfältet (Ångby G, 1994, sid 19).

Dessa undersökningar tydliggör, kanske i ännu högre grad än undersökningarna i Högby, den stora samhällsförändring som uppenbarligen har skett i övergången mellan äldre och yngre järnålder.

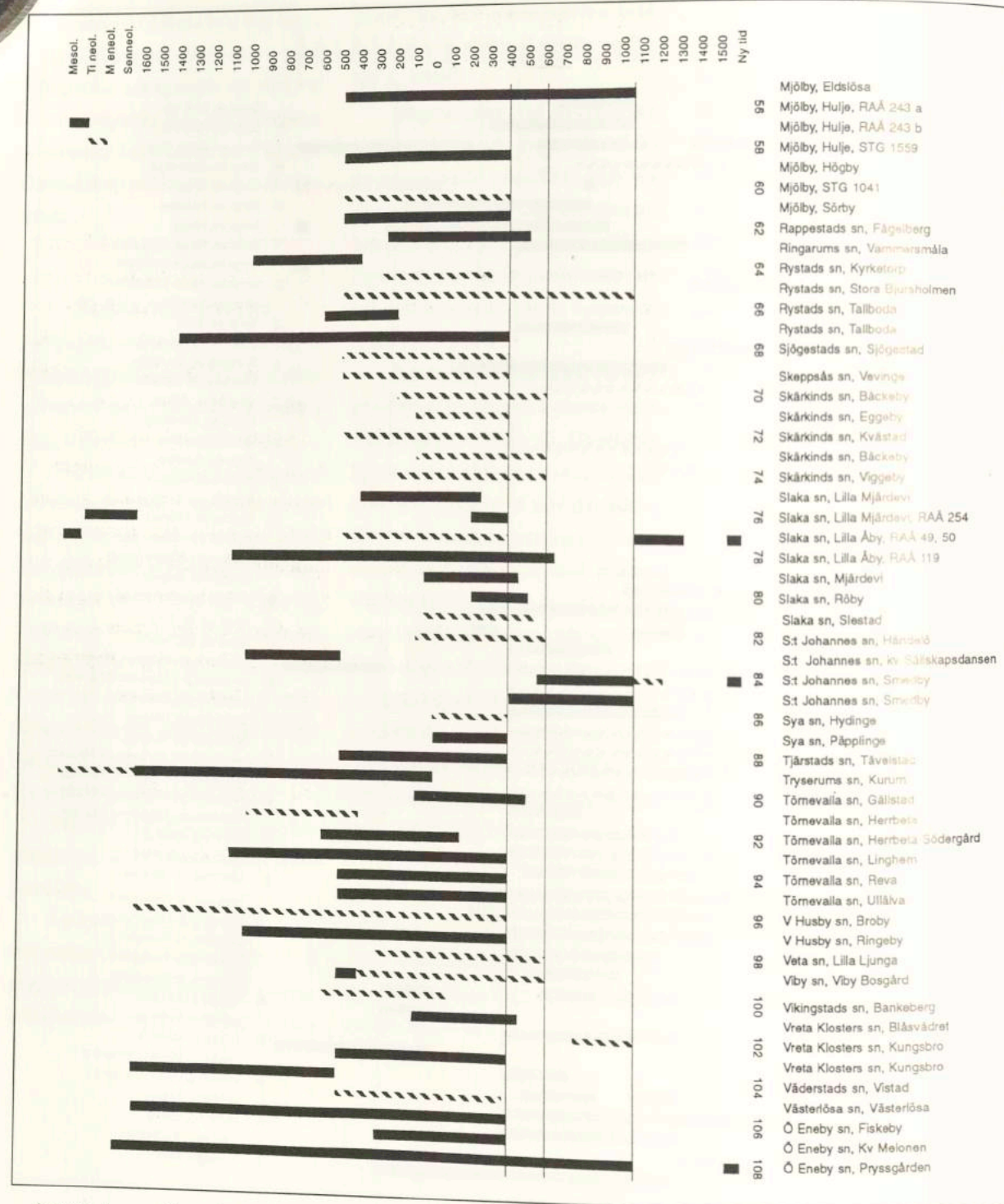
Förändringen under sen vikingatid och tidig medeltid, steg 3 i Widgrens modell, kan i viss mån beläggas på Eneby bytomt (se Figur 4). En mindre undersökning utfördes på en av tomterna som finns markerad i det äldsta kartmaterialet från 1649. I det äldsta lagret på tomten togs två ¹⁴C-dateringar som gav värden från yngre järnålder och tidig medeltid (Lindgren-Herz L, 1993, sid 5). Även om undersökningen var av ringa omfattning ger den en indikation på att bebyggelsen på bytomten etablerats under denna tid.

Sammanfattningsvis kan man säga att bebyggelseutvecklingen vid Högby gamla tomt och närliggande boplatser och gravfält i stort sett följer den utveckling som Widgren beskrivit i sin avhandling. Många stora frågor kvarstår för framtida boplatserundersökningar i Östergötland, kanske framför allt kring bebyggelseutvecklingen och boplatsernas inre struktur under yngre järnålder och medeltid. Enligt ovan förda resonemang ska denna bebyggelse troligtvis sökas vid och på de impediment som i sent kartmaterial anger bytomtsslägena.

Figur 20. Datering av boplatser som undersökts av UV i Östergötland under perioden 1967 - 1993.

Sammanfattning

... fortsättning av Figur 22.

Under sensommaren och hösten 1989 undersökte UV Linköping ett 14 500 m² stort område med boplatsslämningar i anslutning till Högby gamla tomt. Högby omnämns i skriftligt källmaterial första gången år 1398 och år 1631 uppges Högby bestå av två kronohemman.

Exploateringen berörde delar av det område som enligt äldre kartmaterial var läget för byns södra tomt. Redan vid förundersökningen konstaterade vi att de lämningar som fanns på impedimentet inom detta område inte var äldre än 1700-1800-tal. Slutundersökningen kom därför i stället att koncentreras till de förhistoriska boplatsslämningar som fanns i den omgivande åkermarken.

Bland anläggningarna kunde resterna efter fem stycken hus, en hägnad, ett gropsystem och några härdområden urskiljas. Det äldsta huset har uppförts någon gång under romersk järnålder och därefter har boplatsten använts kontinuerligt till och med vikingatid.

Bebyggelsen ger intryck av att ha varit en ensamgård som flyttat runt impedimentet. Området öster om vägen, Högby I, verkar ha varit platsen för den äldsta bosättningen. I övergången mellan äldre och yngre järnålder har bosättningen flyttat till det sandigare området, Högby II. Även byggnadstekniken förändras vid denna tidpunkt. Taken under äldre järnålder bars upp av parställda stolpar, under yngre järnålder var det väggarna som bar upp de båda hus som fanns i Högby.

Dessutom tillkom en helt ny hustyp i Högby under folkvandrigstid/venedtid - grophuset. Detta är det första undersökta grophuset i Östergötland, vilket troligen beror på att så få boplatser har undersökts i landskapet från denna tidsperiod.

I övergången mellan vikingatid och medeltid upphör spåren efter bebyggelse i åkermarken kring impedimentet. Det är rimligt att tänka sig att det är vid denna tid som den bebyggelseenhet som omnämns år 1398 anläggs någonstans uppe på impedimentet.

Linköping i maj 1995

Karin Lindeblad

Källor

Tryckta

Björhem N och Säfvestad U, 1993

Fosie IV. Bebyggelsen under brons- och järnålder. Malmöfynd 6. Malmö.

Kaliff A, 1993

Skälv - en gård och ett gravfält från äldre järnålder. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport UV 1992:9. Stockholm.

Lindeblad K och Nielsen A-L, 1994

Herrebro - hållristningar och marknad. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport UV 1993:9. Stockholm.

Stjernquist B, 1993

Gårdlösa, an iron age settlement in its natural and social settings. Lund.

Tesch S, 1993

Houses, Farmsteads, and Long-term Change. A Regional Study of Prehistoric Settlements in the Köpings Area, in Scania, Southern Sweden. Uppsala.

Widgren M, 1983

Settlement and farming systems in the early Iron Age. A study of fossil agrarian landscapes in Östergötland, Sweden. Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Human Geography. Stockholm.

Ängeby G

Ett överodlat gravfält vid Skälv. Rapportserie, UV Linköping 1994:62. Linköping.

Otryckta

Göthberg H mfl, 1988

Rapport arkeologisk förundersökning. Motorvägsbygge med omläggning av väg E4, sträckan Lövestad Norrköping. RAÄ rapport. Stockholm.

Hedvall R, 1995

Agrarbebyggelsen i Östergötland under järnålder och medeltid. I Medeltida agrarbebyggelse och exploateringsarkeologi. UV Stockholm, Rapport 1995:20. Stockholm.

Lindeblad K och Nielsen A-L

Kungens gods i Borg. RAÄ rapport under utarbetande.

Lindgren-Herz L, 1993

Eneby gamla tomt. RAÄ rapport. Linköping.

Olofsson A, 1991

Herrebrokärret. Pollenanalytisk rapport. Uppsala.

Tollin C, 1994

Översiktlig bebyggelsehistorik över Borg i Memmings härad.

Tekniska och administrativa uppgifter

Riksantikvarieämbetets dnr: 4251/89

Länsstyrelsens dnr: 220-3042/89

Tidsperiod: 1989-08-01 - 1989-11-17

Exploateringsyta: 14 500 m²

Belägenhet: Ekonomiska kartan Fiskeby 8G 9d, Skälv 6717

Koordinatsystem: Norrköpings kommuns koordinatsystem

Koordinater: X64950 Y15170

Höjdsystem: RH 1900

Personal

Grävningssledare: Leif Karlenby, Karin Lindeblad

Amanuenser: Helene Lilja, Bo Lindow, Ann-Lili Nielsen,

Martin Skjöldebrand, Bengt Öberg

Praktikanter: Eva-Gun Granlund, Rolf Warncke

Renritning och illustration

Mari-Anne Grönwall

Redaktör

Britt Lundberg

Topografisk- och Ekonomisk karta

Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet, medgivande 94.0148.

Arkivhandlingar

2 st schaktplaner i skala 1:500, 35 st planer i skala 1:50,

28 st profilritningar i skala 1:20, foton med Unr 1413:1-120

förvaras i Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) i Stockholm.

Fynd: Fnr 1-284 är inlämnade till Statens historiska museer i Stockholm.

Anläggningslista

X 460 +

X 440 +

X 420 +

X 400 +

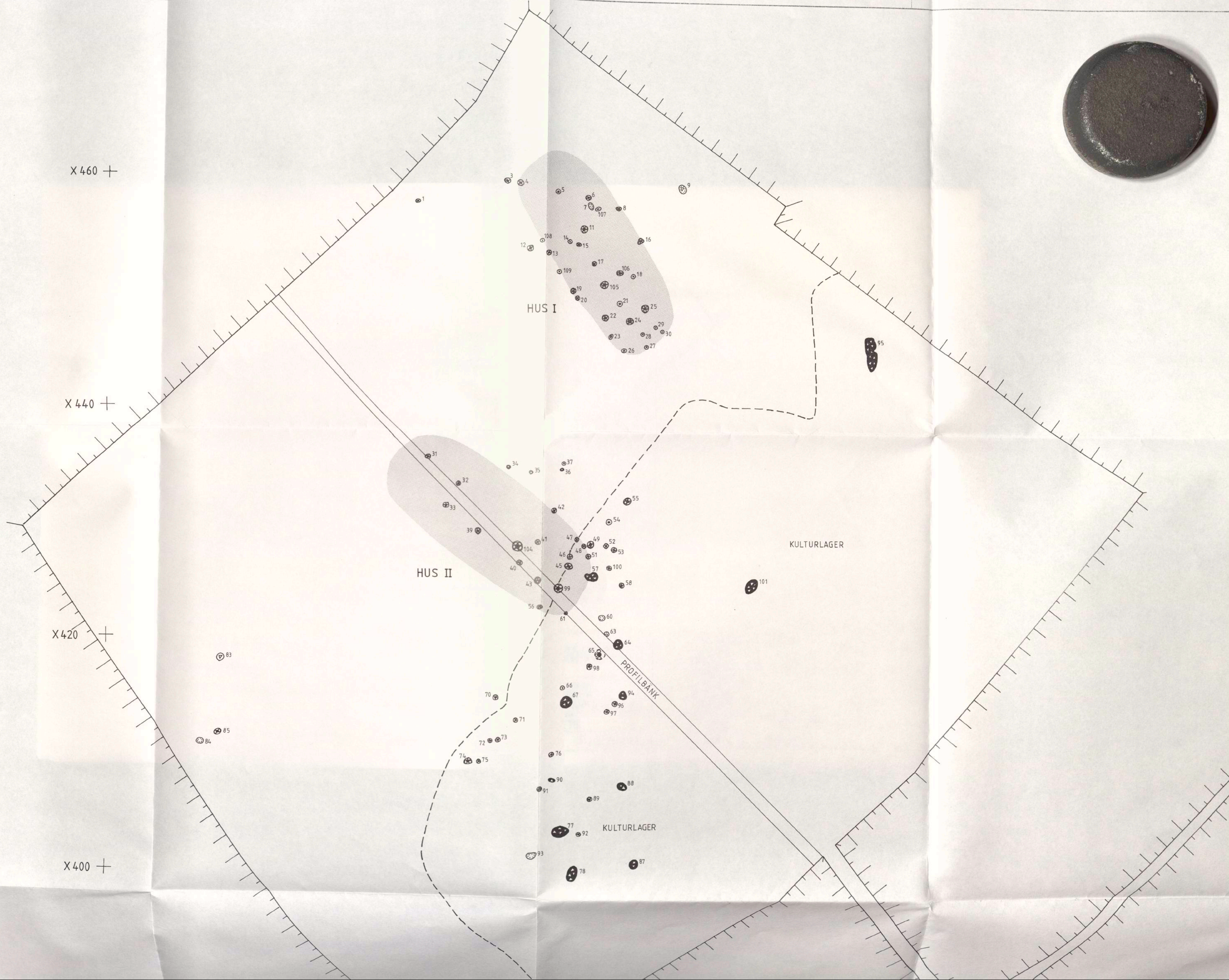
HUS I

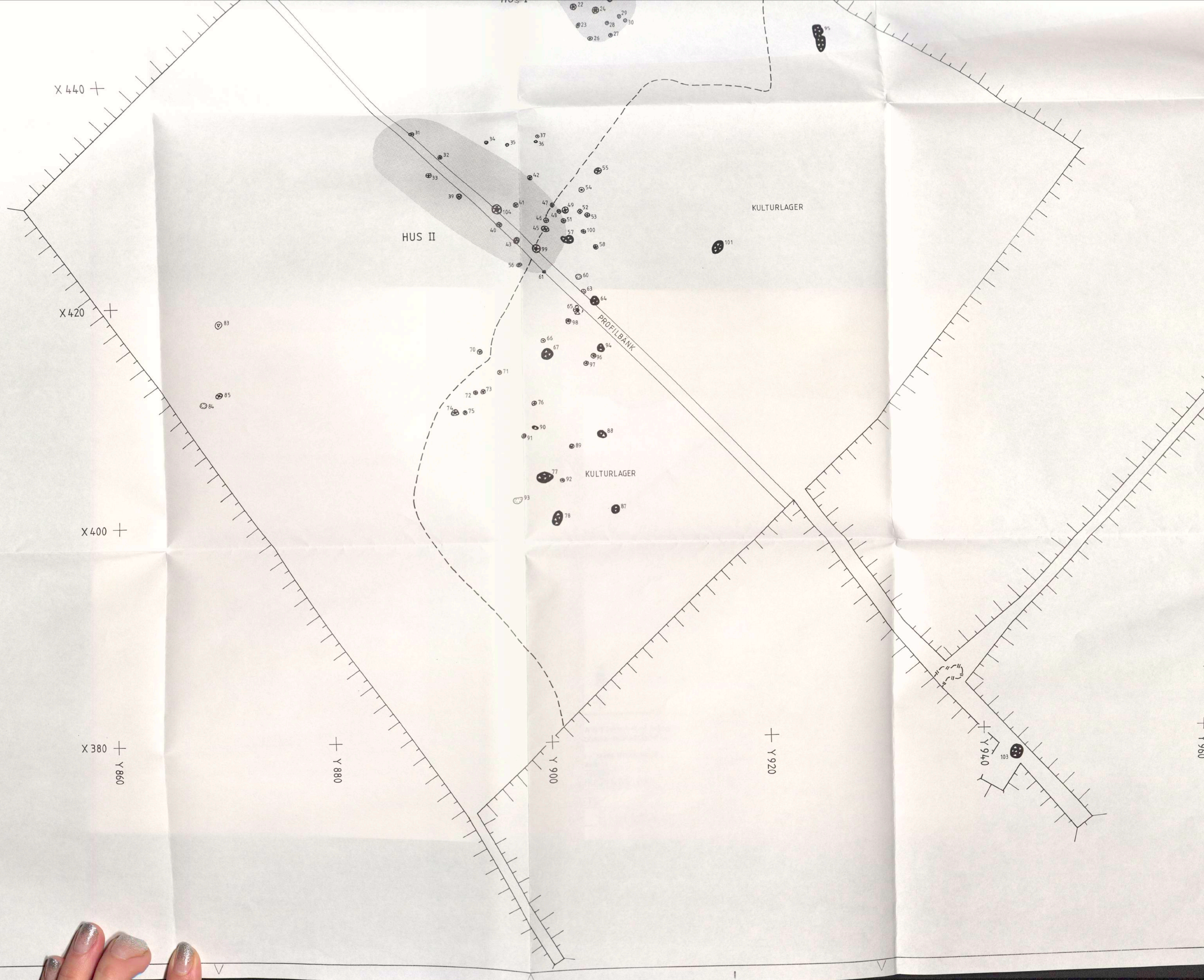
HUS II

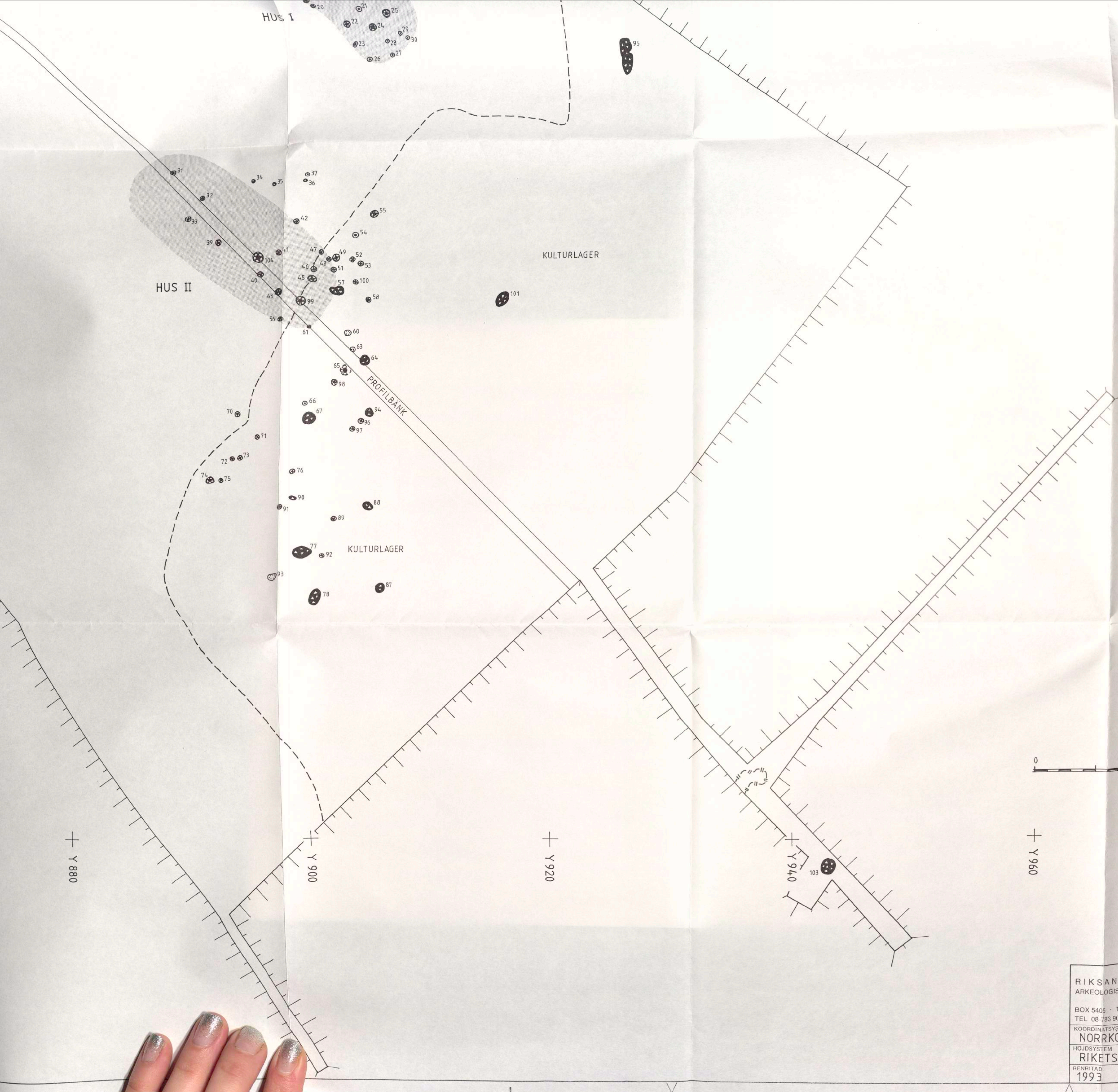
KULTURLAGER

PROFILBANK

KULTURLAGER

RIKSANTIKVARIÄMBETET ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR		ANLÄGGNINGSPÅN	
BOX 5405 · 114 84 STOCKHOLM TEL 08-783 90 00		FORNL NR	
NORRKÖPINGS KN		FASTIGHETSAGA HOGBY I	
RIKETS		ORNT. SOCKEN BORGS SN	LANDSKAP ÖG
RENITAD 1993	AV M-A GRÖNWALL	DIARIE NR 42511-89	RITN. NR 1
UPPRÄTTAD ÅR 1989		AV A-L. NIELSEN	

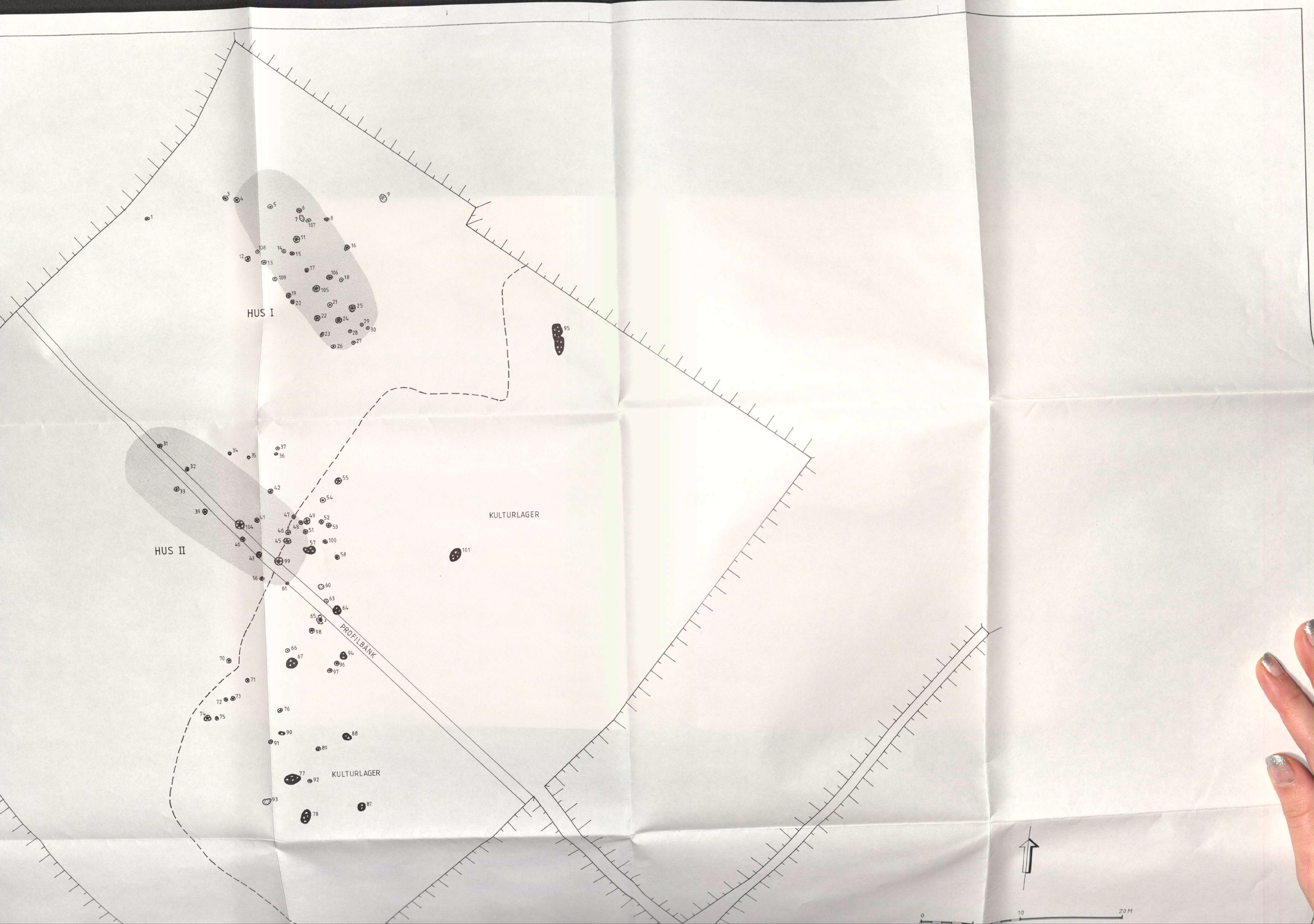
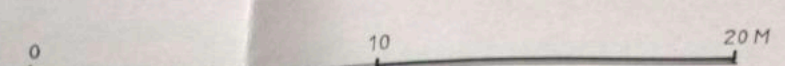
HUS I

HUS II

KULTURLAGER

KULTURLAGER

PROFILBANK

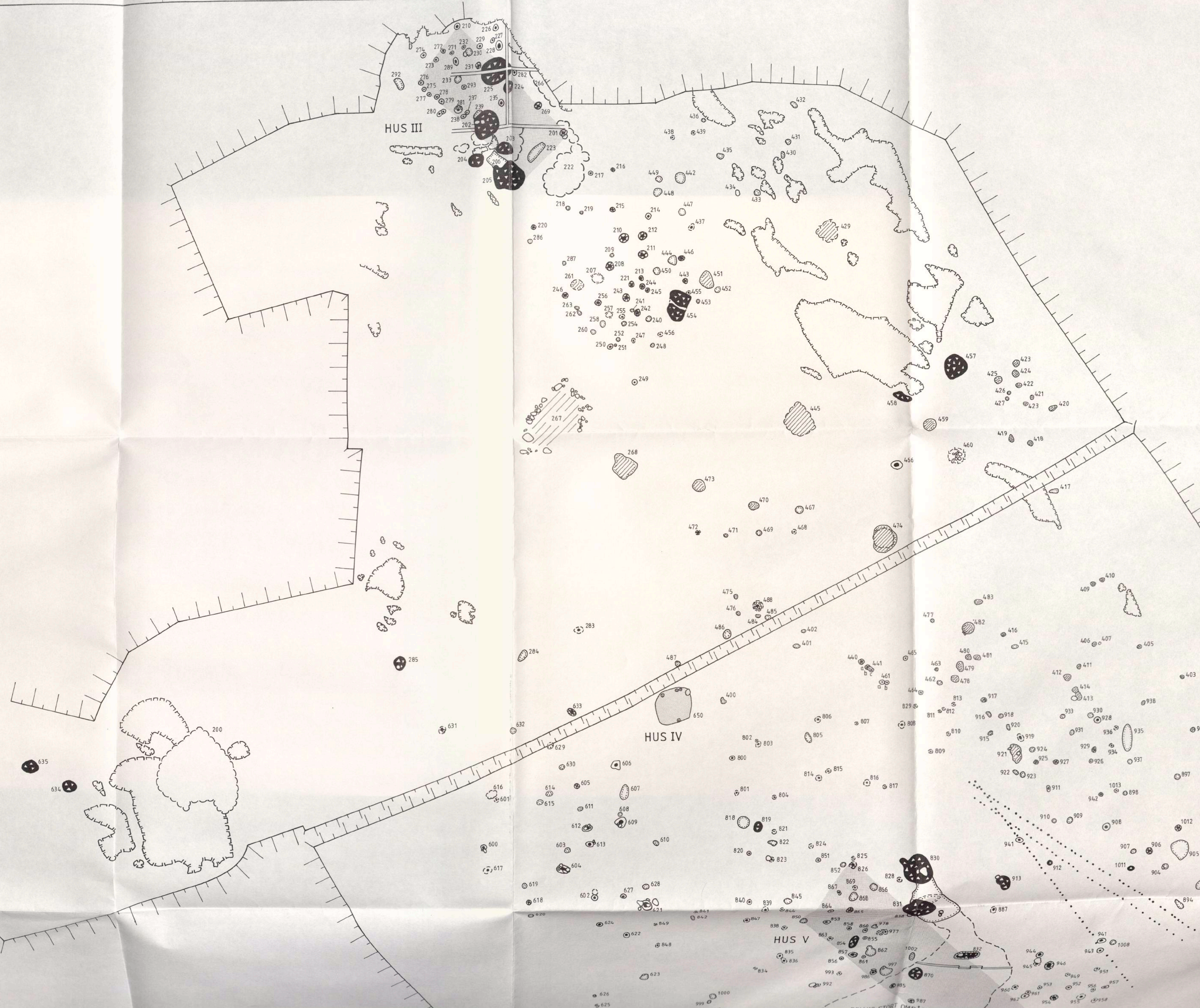
X 520 +

X 500 +

X 480 +

X 460 +

X 440 +

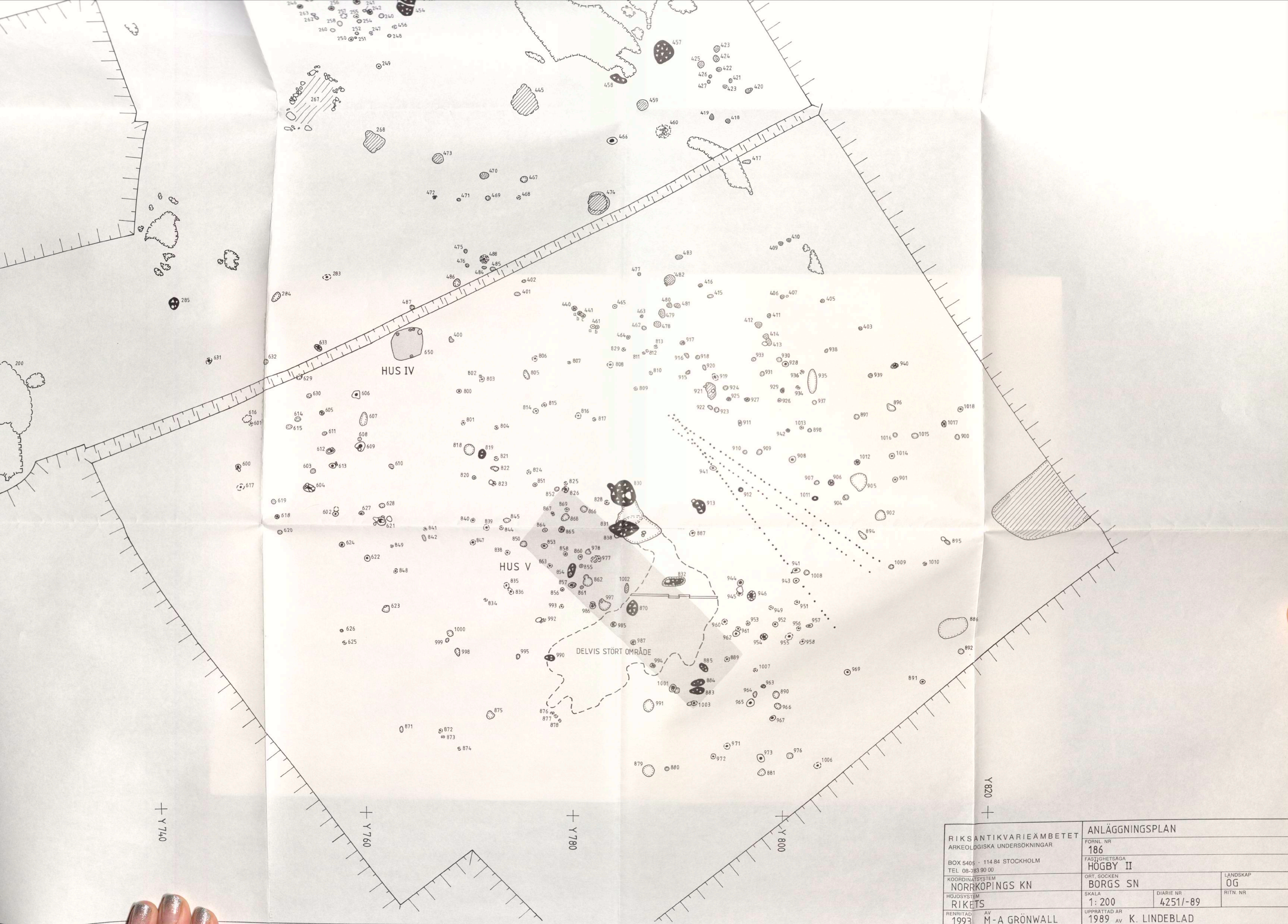
HUS III

HUS IV

HUS V

DELVIS STORT OMRÅDE

RIKSANTIKVARIÉAMBETET ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR		ANLÄGGNINGSPLAN	
BOX 5405 · 114 84 STOCKHOLM TEL 08-783 90 00		FORNL NR 186	LANDSKAP OG
KOORDINATSYSTEM NORRKÖPINGS KN		FASTIGHETSAGA HOGBY II	DIARIE NR 42511/-89
HOJDSYSTEM RIKETS		ORT, SOCKEN BORGS SN	RITN. NR
RENDRITAD 1993	AV M-A GRÖNWALL	UPPRÄTTAD AV 1989 K. LINDEBLAD	

X 480 +

X 460 +

X 440 +

X 420 +

Y 700

Y 720

Y 740

Y 760

Y 780

Y 800

